KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 8 — ČÍSLO 10

OBSAH

HORECKÝ, J.: Obsah a forma termínu 321
MLACEK, J.: O niektorých syntaktických prostriedkoch odborného štýlu 324
SABOL, J.: Kováčikova básnická hra na inovácie 331
MISTRÍK, J.: Metafora v bežnej reči 335
KRÁĽ, Á.: Spoluhláska *v* a jej varianty. II. Hláska *f—w* . 338
DOROTJAKOVÁ, V.: O prepise z azbuky do latinky . . . 344
SLOVENSKÉ entomologické názvoslovie I 348

Rozličnosti

Letisko Sliač, letisko Tri duby. M. Majtán 357

Správy a posudky

Blahoželáme Dionýzovi Hirkovi. M. Pisárčiková . . . 359
Malý synonymický slovník. J. Horecký 360
Z kníh roku 1972: Han z Islandu. L. Dvonč 361
Pochvala, no s výhradou. F. Sabol 364

Spytovali ste sa

Aerosól. J. Horecký . . . 366
Strieborník, striebornícstvo, striebornícky. M. Považaj 367
Ómama. K. Palkovič . . 367

Napísali ste nám

Janko Matúška, nie Matuška. J. V. Ormis 368

Obsah 369
Index 8. ročníka. M. Považaj 372

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 8 — 1974 — ČÍSLO 10

Obsah a forma termínu

JÁN HORECKÝ

O vzťahu pojmu a termínu sa v našej i svetovej terminologickej literatúre uvažuje už od začiatkov sústavného záujmu o teóriu termínu a terminológie. Konštatuje sa vo všeobecnosti, že pojem a termín tvoria dialektickú jednotu, v ktorej vedúcim prvkom je pojem. A pretože termín sa hodnotí aj ako spôsob existencie a prejavu pojmu, má teda vlastnosti filozofickej kategórie formy, chápe sa často pojem ako obsah a termín ako forma. Takéto chápanie však zrejme neobstojí, lebo vo vzťahu pojmu a termínu ide vlastne o dva síce úzko späté, ale predsa len osobitné objekty: pojem je objekt z oblasti myslenia, kým termín je objekt z oblasti jazyka. Je zrejmé, že každý z týchto objektov by mal byť charakterizovaný filozofickými kategóriami obsahu a formy osobitne. Keby obsah a forma boli paralelné s pojmom a termínom, musel by sa predpokladať jednotný komplexný objekt „pojem-termín".

V novších prácach sa už naznačuje, že vzťah medzi pojmom a termínom je pomerne zložitý a na vyjadrenie tejto zložitosti sa používajú rozličné postupy a rozličné termíny. Napr. M. Martonová (3) rozlišuje formu a štruktúru, pričom každá môže byť vnútorná a vonkajšia, takže pri charakterizovaní termínov pracuje vcelku so štyrmi pojmami: sú to vnútorná forma, vonkajšia forma, vnútorná štruktúra, vonkajšia štruktúra. J. Horecký (2) zase rozlišuje štvorakú štruktúru v termíne: pojmovú, sémantickú, onomaziologickú a onomatologickú (pomenúvaciu).

Nevýhodou uvedených dvoch prác je už aj ich nie dosť výstižná terminológia. V práci M. Martonovej sa rozlišuje forma a štruktúra,

no toto rozlíšenie nemôže byť dosť zreteľné, lebo tieto pojmy (a termíny) sa vo filozofickej literatúre často stotožňujú. Aj podľa vymedzenia vo Filozofickom slovníku (5) sa „forma používa aj vo význame vnútornej organizácie obsahu a v tomto zmysle sa problematika formy ďalej rozvíja v kategórii štruktúry". Teda forma a štruktúra môžu mať rovnaký význam a okrem toho ťažko rozlíšiť, kedy ide o formu v naznačenom význame a kedy o formálne (v našom prípade jazykové) vyjadrenie. Inokedy sa zase štruktúra označuje ako „stavba a vnútorná forma organizácie systému, ktorá vystupuje ako jednota vzájomných väzieb medzi jeho prvkami" (5). Ani z tohto hľadiska nie je rozlíšenie formy a štruktúry u M. Martonovej zreteľné a jednoznačné. Z uvedeného hľadiska nie sú oprávnené ani termíny *pojmová, sémantická, onomaziologická* a *onomatologická štruktúra* v citovanej práci J. Horeckého. Tieto „útvary" možno skôr nazvať rovinami, úrovňami, plánmi (porov. paralelné termíny v úvahách o štruktúre jazyka) alebo jednoducho zložkami, komponentmi.

Ak sa totiž ukáže, že uvedené štyri zložky (štruktúry) sú skutočne neoddeliteľnými, konštitutívnymi prvkami termínu, možno chápať termín ako osobitný objekt (ako sa zdôraznilo už v prvom odseku), ako systém tvorený spomenutými štyrmi zložkami. To, že skutočne ide o systém, nie o voľný, náhodný súhrn prvkov, vyplýva z faktu, že (ako ukážeme ďalej) jednotlivé zložky sú navzájom späté, ani jednu nemožno vynechať. Možno dokonca povedať, že sú hierarchicky zviazané práve prvkami obsahu a formy. Pritom z hľadiska jazykovej povahy termínu súhrn týchto zložiek, ich systém tvorí obsah termínu, kým formou je jeho jazyková podoba (realizácia), ktorou sú aj formálne vyjadrené vzájomné vzťahy obsahových zložiek.

Aké sú vlastnosti týchto štyroch zložiek z hľadiska filozofických kategórií obsahu a formy?

Obsahovú stránku pojmovej zložky termínu tvorí množina predikátov, nazývaná aj logickým spektrom (6). Formálne (materiálne) môžu byť tieto predikáty vyjadrené jazykovými výrazmi typu „a patrí do triedy B" alebo ich formalizovanými zápismi napr. a :—N,aŔB). Forma (štruktúra) tejto zložky je daná zhruba poradím predikátov od najvšeobecnejších k najšpeciálnejším, resp. inými logickými vzťahmi.

Obsahovú stránku sémantickej zložky tvorí množina sémantických príznakov, ktoré sú abstrahované z predikátov. Formálnym vyjadrením týchto sémantických príznakov (pravda, až pri realizácii termínu jazykovými prostriedkami) môžu byť slová, resp. morfémy, a to koreňové a derivačné. Napr. vyjadrením sémantického príznaku „ostrosť" môže byť koreňová morféma *ostr-*, vyjadrením sémantického príznaku náchylnosti k činnosti môže byť derivačná morféma *-av-* v slove *klesavý* a pod. Formou (štruktúrou) tejto zložky je poradie sémantic-

kých príznakov, vymedzené v pojmovej zložke (každému predikátu môže byť priradený sémantický príznak), ale pravdepodobne aj v onomaziologickej zložke.

Obsahovú stránku onomaziologickej zložky termínu tvoria základné onomaziologické príznaky čiže tie zo sémantických príznakov, ktoré sa v danom pomenovaní skutočne využívajú. Sú to vlastne motívy pomenovania v zmysle teórie M. Dokulila (1). Forma (štruktúra) sa prejavuje vzťahmi medzi bázou a príznakom. Teda to, čo sa v teórii M. Dokulila uvádza ako onomaziologická štruktúra, je vlastne prejavom filozofickej kategórie formy v onomaziologickej zložke termínu. Tu vidieť, že forma a štruktúra sa niekedy právom stotožňujú.

A napokon obsahovú stránku onomatologickej zložky tvoria morfémy (v odvodených slovách) alebo slová (v združených pomenovaniach), ktorými sa v danom jazyku vyjadrujú vybrané onomaziologické príznaky. Z tohto konštatovania vyplýva, že až onomatologická zložka termínu sa vyjadruje v konkrétnom jazyku, ostatné tri zložky, no predovšetkým pojmová zložka, sú univerzálne. Formou (štruktúrou) onomatologickej zložky sú vzťahy medzi hlavným a vedľajším členom, napr. medzi bázou a derivačnou morfémou v odvodenom slove, medzi určujúcim a určovaným slovom v združenom pomenovaní.

Schematicky možno načrtnuté zložky a ich kategórie obsahu a formy znázorniť takto:

pojem	*obsah*	*forma*
pojmová zložka	*predikáty*	*vzťahy podľa stupňa všeobecnosti*
sémantická zložka	*sémantické príznaky*	*vzťahy paralelné s pojmovou zložkou*
onomaziologická zložka	*motívy*	*vzťahy medzi bázou a príznakom*
onomatologická zložka	*morfémy*	*vzťahy medzi určujúcim a určovaným členom*
termín		

Ako vidieť, forma, t. j. súhrn vzťahov medzi prvkami danej zložky (čiže štruktúra tejto zložky) nie je v jednotlivých zložkách rovnako výrazná. Kým v pojmovej zložke a takisto aj v sémantickej zložke sú vzťahy pomerne voľné, v onomaziologickej a onomatologickej zložke sa už prejavuje zreteľná štrukturácia, vzájomná viazanosť a závislosť jednotlivých obsahových prvkov. Je to preto, že tu už sú (pri realizácii termínu) k dispozícii aj isté formálne prvky na vyjadrovanie vzťahov (napr. gramatické prípony v združených pomenovaniach).

Na záver treba pripomenúť, že načrtnuté vzťahy medzi obsahom

a formou jednotlivých zložiek v termíne chápanom ako systém predstavujú iba jeden aspekt, a to aspekt jazykovedný. Takéto obmedzenie je však v plnej zhode s konštatovaním J. A. Petrova (4), že z hľadiska systémového prístupu pri skúmaní kategórií obsahu a formy nemá význam hovoriť o forme a obsahu istého objektu ako takého, bez ohľadu na aspekt, z ktorého objekt predstavuje vymedzený systém. Z tohto hľadiska sa teda znova potvrdzuje, že obsahom systému je vlastne sám systém, všetko, čo obsahuje. To znamená, že obsahom termínu ako systému je množina, resp. systém jeho zložiek, kým formou je vyjadrenie vzťahov pomocou príslušných jazykových prostriedkov. Z logického aspektu by zrejme bolo treba vymedziť iné zložky termínu a vzťahy medzi nimi.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

1. DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině I. Teorie odvozování slov. Red. B. Havránek. Nakladatelství ČSAV 1962, Praha, 263 s.
2. HORECKÝ, J.: Základné problémy terminológie. Kultúra slova, *8*, 1974, s. 129—132.
3. MARTONOVÁ, M.: Sostavnyje terminy s točki zrenija ich funkcii i semantiki (rukopis habilitačnej práce).
4. PETROV, J. A.: Logičeskaja funkcija kategorii dialektiki. Moskva, Izd. Vyššaja škola 1972, 271 s.
5. ROZENTAL, M. M.: Filozofický slovník. Nakladateľstvo Pravda 1974, Bratislava, 620 s.
6. WATANABE, S.: Knowing and guessing. John Wiley and Sons 1969, New York.

O niektorých syntaktických prostriedkoch odborného štýlu

JOZEF MLACEK

Vo vymedzeniach jednotlivých štýlov sa zvyčajne uvádzajú aj charakteristické jazykové vlastnosti každého z nich. Vyratúvajú sa pritom prostriedky zo všetkých jazykových rovín. Osobitné miesto tu vždy majú aj syntaktické vlastnosti. Nachádzame ich aj pri charakterizovaní odborného štýlu.

Syntaktickým prostriedkom odborného štýlu sa už v tomto časopise

venovala pozornosť.[1] V tomto príspevku nám nejde o hľadanie nových syntaktických čŕt odborného štýlu. Pristavíme sa len pri niektorých z tých, čo sa bežne uvádzajú medzi jeho znakmi, a zamyslíme sa nad ich vzájomnými vzťahmi. Pri zbežnom pohľade sa totiž niektoré vlastnosti tohto štýlu môžu zdať nesúrodé, náhodné, ba hádam aj protirečivé. Príspevkom chceme prispieť k hlbšiemu poznaniu ich vzájomného pôsobenia v tomto štýle, a tým aj k ich adekvátnejšej interpretácii.

Medzi jazykovými prostriedkami príznačnými pre odborný štýl sa vždy uvádza aj nominalizácia, t. j. tendencia nahrádzať vo vete plnovýznamové sloveso sponovým slovesom a tzv. prisponovým menom (F. Miko tu hovorí o predikatíve[2]). Ak sa v iných súvislostiach hodnotí táto črta ako všeobecný znak súčasnej slovenskej vety,[3] pre vetu z odborného štýlu treba predpokladať väčšiu mieru uplatnenia tejto tendencie. Aj toto je jeden z prostriedkov, ktorým sa v odbornom texte dosahuje veľká prevaha substantív nad slovesami.[4] Veta so sponovo-menným prísudkom je tu teda charakteristická. To je prvé konštatovanie.

Medzi ďalšími znakmi vety v odbornom štýle sa uvádza aj ten, že sponové sloveso sa v odbornom štýle často nahrádza iným, sémanticky bohatším, presnejším slovesom, napr. *tvoriť, predstavovať* a pod. *(Čísla sú triedou — Čísla t v o r i a triedu; Adjektíva sú primárnym vyjadrením príznaku substancie — Adjektíva p r e d s t a v u j ú primárne vyjadrenie príznaku substancie).*[5] A to je druhé konštatovanie.

Ak porovnáme uvedené dve zistenia, môže nám z toho vyjsť paradox: Na jednej strane spona (spolu s menom) nahrádza plnovýznamové slovesá, na druhej strane zasa sponu nahrádzajú slovesá, ktoré majú veľa z vlastností plnovýznamových slovies. Nie je to protirečenie? Pri hľadaní odpovede na túto otázku treba vychádzať zo zistenia funkcie obidvoch uvedených javov v prejavoch odborného štýlu.

Nahrádzanie slovesného výrazu sponovo-menným vyjadrením má za cieľ dosiahnuť väčšiu abstraktnosť a zároveň explicitnosť vo vete. Ide

---

[1] Pozri RUŽIČKA, J.: Syntaktické prostriedky odborného štýlu. KS, *6*, 1972, s. 336—342.

[2] Porov. MIKO, F.: The Generative Structure of the Slovak Sentence. Adverbials. The Hague — Paris, Mounton, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972, s. 20—21.

[3] Porov. RUŽIČKA, J.: Vývinové tendencie v slovenskej gramatike. Jazykovedné štúdie, 7, Bratislava 1963, s. 107.

[4] Porov.: V náučných prejavoch je hypertrofia substantív oproti atrofii dejových slov. MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka, Bratislava, SPN 1970, s. 111.

[5] Porov. HORECKÝ, J.: Stavba vety v odbornom štýle. Naša veda, *4*, 1957, s. 496—497.

totiž o to, že za nečlenený slovesný prostriedok sa tu stavia spona ako výraz dejovosti, verbálnosti v širokom zmysle a meno pri nej môže presnejšie — t. j. pojmovo presnejšie — vyjadriť požadovaný myšlienkový obsah. Takýto výraz dohromady robí síce vetu statickejšou, ale vyhovuje jednej zo základných požiadaviek na odborné vyjadrovanie, presnosti výrazu.

Prečo však potom nachádzame aj prípady s nahrádzaním spony *byť* inými slovesami? Zdá sa, že aj tento problém možno vysvetliť paralelnou argumentáciou. Sponovo-menné vyjadrenie sa v odbornom texte javí adekvátnejšie než bežné slovesné vyjadrenie, no na druhej strane sa jeho významová určitosť oslabuje povahou slovesa *byť* s veľmi všeobecným, a teda aj dosť neurčitým vecným významom. Nahrádzanie sponového slovesa *byť* v predikácii inými slovesami možno potom vidieť ako ďalší stupeň spomínaného procesu. V tomto prípade sa k nahrádzajúcemu mennému výrazu pripojí aj slovesný výraz, ktorý má presnejší lexikálny význam. Pravdepodobnosť takéhoto vysvetlenia uvedených faktov neoslabuje ani to, že bežne nenachádzame konkrétne prípady, v ktorých by bol evidentný posun od slovesného vyjadrovania k sponovo-mennému i od menného k slovesno-mennému, kde by sme našli všetky tri členy tohto reťazca. Tento posun sa nemusí viazať vždy na jedno vyjadrenie. Pri jedných výrazoch je posun od slovesného vyjadrenia k sponovo-mennému, kým pri iných zasa posun od sponovo-menného k slovesno-mennému vyjadreniu. Ak teda budeme za prejav tejto tendencie pokladať napr. výrazy: *učiť — byť učiteľom; niesť expresívnosť — byť nositeľom expresívnosti; viesť elektrický prúd — byť vodičom elektrického prúdu; propagovať nové myšlienky — byť propagátorom nových myšlienok* a pod., potom iným výrazom tej istej tendencie sú napr. aj výrazy: *byť východiskom teórie — tvoriť východisko teórie; homogénnosť štýlu je homogénnosťou parciálnych funkcií — homogénnosť štýlu znamená homogénnosť parciálnych funkcií; generatívna gramatika je novým typom gramatiky — generatívna gramatika predstavuje nový typ gramatiky* a pod.

Vnútornú jednotu obidvoch posunov podopiera aj to, že okrem tejto postupnosti nachádzame aj prípady posunu od spomínaného prvého typu vyjadrenia (slovesom) k slovesno-mennému vyjadrovaniu: *odhmyzovať — robiť odhmyzenie; postúpiť — dosiahnuť postup; zísť sa — uskutočniť schôdzku; opravovať — robiť opravy* a pod. Pravdaže, takéto výrazové posuny obstoja iba tam, kde sú potrebné v záujme zlepšenia komunikácie, v záujme zdokonalenia a spresnenia nášho vyjadrovania. Ich nefunkčné využívanie vedie k opačnému štylistickému účinku, nové výrazy sa stávajú prázdnymi frázami.

Po predchádzajúcich poznámkach môžeme teda uzavrieť, že obidve tak trochu paradoxne vyznievajúce konštatovania nie sú v protireči-

vom vzťahu, ale sú odrazom dvoch prostriedkov na realizáciu tej istej funkcie odborných jazykových prejavov.

K syntaktickým prostriedkom, ktoré sa zvyčajne uvádzajú ako typické pre odborný štýl, patria aj zložené súvetia a polovetné konštrukcie. Zasa tu nachádzame akoby protirečivé syntaktické javy; zložené súvetie ako výraz explicitného vyjadrenia početnejších a zložitejších syntaktických vzťahov a polovetné konštrukcie (prípadne i substantivizované výrazy, ako uvádza J. Mistrík[6]) ako jednotky s kondenzujúcim, zhusťovacím určením. Ako si vysvetliť „koexistenciu" týchto dvoch prostriedkov ako jedného z najtypickejších syntaktických prostriedkov odborného štýlu? Aj tu treba vyjsť z charakteristiky obidvoch týchto javov.

Popredné miesto zložených súvetí v inventári syntaktických prostriedkov odborného štýlu priamo vyplýva z povahy tohto štýlu. V odborných prejavoch sa zvyčajne komunikujú zložité myšlienkové obsahy, vyjadrujú sa rozličné príčinno-dôsledkové vzťahy. Na túto funkciu sa spomedzi syntaktických prostriedkov zacieľujú práve zložené súvetia. Nemožno tu však predpokladať jednoznačnú závislosť alebo odvodenosť v tom zmysle, že zložité myšlienkové obsahy možno vysloviť iba zloženým súvetím. To by bolo — obrazne povedané — akési krátke spojenie. Na druhej strane zasa nemožno vylučovať akúkoľvek súvislosť medzi zložitými myšlienkovými celkami a zloženým súvetím. Zložené súvetie je najprimeranejším prostriedkom na vyjadrovanie zložitejších myšlienkových celkov.

Jazyk si vybudoval bohatý systém zložených súvetí,[7] v ktorom možno jednotlivé typy pre ich štruktúrne odlišnosti charakterizovať ako istý odraz rôznorodých vzťahov vnútri zložitejších myšlienkových celkov. Také kategórie z oblasti zložených súvetí, ako sú koordinácia, prehlbovaná závislosť, násobená závislosť, rozčlenená závislosť a ich kombinácie, dávajú aj pre odborné vyjadrovanie dosť možností na diferencované a presné vyjadrenie vzťahov medzi istými obsahmi. Varianty jednotlivých typov zloženého súvetia ešte zvyšujú počet týchto možností. Ak sa napr. ako základný variant typu[8] zloženého súvetia s prehlbovanou závislosťou uvádza vzorec H → V → V (H = hlavná veta, V = vedľajšia veta: *Oznámili, že prídu, ak ich pozveme),* predpokladajú sa tým varianty H → V_2 ← V_1 *(Oznámili, že ak ich pozveme, prídu)* a V_1 → V_2 ← H *(Ak pozveme všetkých, ktorí majú o súťaž záujem, do-*

[6] Porov. MISTRÍK, J.: c. d., s. 116.

[7] Porov. KOČIŠ, F.: Zložené súvetie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 29 n. Autor uvádza 10 základných typov zloženého súvetia, takmer pri každom vyčleňuje viacej variantov a napokon vyčleňuje tzv. hybridné typy. Podľa neho tu používame symbolický zápis jednotlivých typov zloženého súvetia.

[8] Porov. KOČIŠ, F.: c. d., s. 57.

stahneme rekordnú účasť). Aj z tohto príkladu možno vidieť dve veci: 1. Jednotlivé varianty sa od seba čiastočne významovo odlišujú. Pri porovnaní prvých dvoch zložených súvetí zistíme, že v každom z nich sa zdôrazňuje iná vedľajšia veta. Vetosledné zmeny tu majú teda platnosť prostriedkov významovej výstavby zloženého súvetia (aktuálneho členenia). 2. Pri tom istom konkrétnom zloženom súvetí nemožno vždy utvoriť všetky vetosledné varianty, ktoré sú teoreticky možné. Bránia tomu niekedy konštrukčné dôvody, inokedy zasa významové dôvody (F. Kočiš hovorí v tejto súvislosti o požiadavke zrozumiteľnosti).[9]

Ako výrazný prípad konštrukčných obmedzení možno uviesť zložené súvetie s rozčlenenou závislosťou V ← H → V. Ide o súvetie, v ktorom sa hlavnej vete podraďujú dve vedľajšie vety stojace na tej istej úrovni, pričom medzi nimi niet nijakého syntaktického vzťahu: *Keď som prišiel do triedy, oznámili mi, že sa dnešné vyučovanie skrátilo.* Teoreticky možno aj pri tomto type predpokladať vetosledné varianty, v ktorých sa obidve vedľajšie vety dostanú alebo pred hlavnú vetu (V ← V ← H) alebo za ňu (H → V → V). V praxi sa však takéto varianty bežne nevyskytujú. Ak sa vyskytnú, pociťujú sa ako štylistická neobratnosť. Z gramatického hľadiska v nich dochádza k akémusi prehodnoteniu vzťahov. Porovnajme varianty uvedeného zloženého súvetia: *Oznámili mi, keď som vošiel do triedy, že sa dnešné vyučovanie skrátilo. — Oznámili mi, že sa dnešné vyučovanie skrátilo, keď som vošiel do triedy.* V prvom variante sa druhá veta (teda prvá vedľajšia) pociťuje ako vetná vložka, v druhom prípade sa prejavuje nepravý determinatívny vzťah medzi obidvoma vedľajšími vetami, druhá vedľajšia veta sa začína chápať ako podradená prvej vedľajšej vete, a nie hlavnej vete.

Z uvedeného vyplýva, že spomínaný počet možností na vyjadrovanie zložitých myšlienkových obsahov je predsa len relatívne ohraničený. To samo zasa ďalej naznačuje, že zložené súvetie nemôže byť jediným výrazivom pre obsahové celky.

Druhou stránkou je významová platnosť zloženého súvetia. Zložené súvetie síce vo svojich rozličných typoch odráža pestrosť významových vzťahov vo vyjadrovaných obsahoch, no nevládze vždy dosť jemne zachytiť závažnosť jednotlivých vzťahov, hierarchiu medzi nimi. A tak sa dostávame k polovetným konštrukciám a iným kondenzovaným vyjadreniam.

Polovetné konštrukcie nastupujú tam, kde sa istý významový vzťah nedá vyjadriť z konštrukčných alebo obsahových dôvodov formou zloženého súvetia, alebo tam, kde sa vyžaduje presnejšie zachytiť hierarchiu vzťahov medzi myšlienkami. Polovetné konštrukcie a niektoré

[9] Porov. KOČIŠ, F.: c. d., s. 29 a i.

menné kondenzácie v zhustenej, nevetnej forme vyjadrujú osobitnú výpoveď. Ich výpovedná platnosť je vždy vo vzťahu istej podradenosti k tej výpovedi, ktorá je vyjadrená osobitnou vetnou formou. Pestrosť spôsobov na vyjadrovanie zhusteného výrazu (činné a trpné príčastia, prechodník, infinitív, slovesné podstatné meno, dejové substantíva) dáva široké možnosti na uplatnenie presne diferencovaných a vzájomne odstupňovaných vzťahov medzi vypovedanými obsahovými celkami.

Zo štylistického hľadiska zložené súvetia i polovetné konštrukcie plnia teda v odborných textoch — napriek rozdielom vo svojej gramatickej povahe — analogickú funkciu. Nestoja tu teda proti sebe, ale sa vzájomne dopĺňajú, navrstvujú sa na seba. Ako celkom prirodzené chápeme také zložené súvetia, v ktorých vystupujú v rámci jednotlivých hlavných alebo vedľajších viet aj polovetné konštrukcie a iné zhusťovacie výrazy. Ak sa teda pri vyratúvaní charakteristických syntaktických prostriedkov odborného štýlu uvádzajú tieto dva javy vedľa seba, nie je v tom nič protirečivé, ba ani náhodné.

Práve v súvislosti so zloženými súvetiami, polovetnými konštrukciami a inými zhustenými výrazmi treba sa pristaviť ešte pri jednom syntaktickom prostriedku odborného štýlu, pri parentéze čiže vsuvke. Parentéza sa podobne ako predchádzajúce javy vyskytuje aj v iných štýloch, no podobne ako ony sa v odbornom štýle vyznačuje nielen osobitnou frekvenciou, ale aj niektorými špecifickými vlastnosťami. Aj tu však môže vzniknúť otázka, či tu parentéza neprotirečí predchádzajúcim typom konštrukcií, veď kým pri nich ide o kompaktné, ba až nahustené vyjadrovanie myšlienkových celkov, pri parentéze sa naopak myšlienkové celky výrazne rozčleňujú a aj formálne a významovo zreteľne oddeľujú.

Parentéza máva vo všeobecnosti dvojakú úlohu vo vzťahu k základnému textu, a to doplňajúcu alebo komentujúcu.[10] Takýto významový pomer parentézy k základnému textu sa môže v rozličných štýloch uplatňovať rozmanito. Ak sme napr. pri charakterizovaní parentézy v poézii J. Stachu konštatovali, že slúži v prvom rade na vyčlenenie druhého sémantického plánu v básni (Krok, 1967), pri parentéze v odbornom texte možno predpokladať niečo analogické, pravda, prispôsobené potrebám odborného štýlu. Parentéza sa v odbornom jazykovom prejave uplatňuje najmä vtedy, ak sa autor chce vyhnúť veľmi zložitým súvetným konštrukciám. Volí potom taký postup, že tú myšlienku, ktorá len voľnejšie súvisí s ostatnými myšlienkami daného obsahového celku, vyčlení do vsuvky. Parentéza je tu teda prostriedkom na zjednodušenie alebo spresnenie výstavby celej zložitej konštrukcie. Práve

[10] Porov. MLACEK, J.: Parentéza a jej členenie. Slovenská reč, *29*, 1964, s. 279—285.

týmto svojím rozmerom sa na štýlovej rovine vsuvka dostáva do súvislosti s predchádzajúcimi syntaktickými konštrukciami. Vyzerá to trochu paradoxne, ale aj parentéza sa v týchto reláciách stáva prostriedkom na presnejšie vyjadrovanie zložitých myšlienkových celkov. Pokiaľ ide o spomenuté dva druhy parentézy, v odbornom štýle treba predpokladať najmä parentézu s doplňajúcou funkciou.

Všetky rozoberané syntaktické javy sa bežne uvádzajú ako typické prostriedky odborného štýlu. Aj my sme pri ich analýze vyšli z takýchto predpokladov. Syntaktické jednotky však zväčša nie sú javom, ktorý by bol výlučne vecou jediného štýlu. Príznakovými sa stávajú najmä svojou frekvenciou. Na druhej strane frekvencia istého javu v istom štýle nie je náhodná. Opiera sa o korešpondenciu medzi určením istého štýlu, jeho vlastnosťami a sémantikou daného prostriedku. Potom aj príznakový výskyt uvedených jednotiek v odborných textoch treba vidieť ako dôsledok istej zákonitosti. Vzniká však otázka, aké sú to vlastnosti, ktoré ovplyvňujú uplatňovanie týchto konštrukcií v odbornom štýle.

Po predchádzajúcom rozbore sa nazdávame, že vysvetlenie možno hľadať v tých vlastnostiach, ktoré utvárajú odborný štýl a ktorých prejav možno vidieť práve v týchto syntaktických jednotkách. Predpokladáme, že z celej výrazovej sústavy, ako ju uvádza F. Miko,[11] tu prichádzajú do úvahy najmä tieto výrazové vlastnosti: ikonickosť (obraznosť) a pojmovosť ako najvšeobecnejšie parametre odborného štýlu a ďalej šírka a zomknutosť výrazu ako vlastnosti, ktorých špecifickým odrazom sú práve uvedené syntaktické prostriedky, prípadne ešte abstraktnosť (najmä pri prvej dvojici javov). Pri takomto širšom pohľade sa rozoberané javy aj napriek svojej formálnej odlišnosti, ba často aj gramatickej protikladnosti ukazujú ako prostriedky súvisiace s tou istou štylistickou funkciou, resp. s funkciami, ktoré sú vo vzájomnej závislosti. Ak budeme uvedené prostriedky vidieť v takýchto súvislostiach, nie mechanicky, náhodne postavené pri výpočte prostriedkov vedľa seba, pomôže nám to hlbšie pochopiť špecifickosť odborného štýlu a primeranejšie vysvetľovať celú jeho problematiku.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

[11] Porov. MIKO, F.: Text a štýl. Bratislava, Smena 1970, s. 80.

Kováčikova básnická hra na inovácie

JÁN SABOL

Básnická zbierka Mariána Kováčika *Modré obdobie* (1973) prináša i jazykovo svieži a kultivovaný tón v mladej slovenskej poézii. Autorova úcta k výrazu a k vznešenosti slova i jeho literárne zázemie sa prejavuje už v úvodnej básni, ktorú nazval *(Hlaholika)* a ktorá by mohla vo vzťahu k váhe slova byť vlastne mottom zbierky. Názov básne môže vsugerúvať aj asociácie so zvukom, zvučaním, hlaholom. Skutočnosť, že sa uvádza v zátvorke, podporuje túto asociáciu. Prvotný význam slova *hlaholika* sa tak definitívne obnažuje až kontextovým spojením „bratia zo Solúna". V tejto básni akoby autor v kocke resumoval svoju básnickú výpoveď: kultivovanosť jazyka a veršovej formy, vzdelanostné zázemie, vizuálne „farebné" premietanie sveta (explicitne naznačené už v názve zbierky), hláskovú a slovnú inštrumentáciu naštepenú na sémanticky plný výraz, aktualizáciu a polytónnosť ustálených spojení.

Za pecne chleba z rozpálených pecí
a plátna ktoré matka doma tká
v dubových hájoch obetujú žreci
krvavou rukou mladé hoviadka

Oblohu stráži starodávna luna
jagavá ako spona bronzová
A potom rozopnú ju bratia zo Solúna

Do Písmena
A do Slova

Jambický pôdorys básne — ktorý je pre slovenskú poéziu najcharakteristickejší — vsugerúva vzostupnú intonačnú líniu, ktorá je však v napätí s vetnou intonáciou pri presahoch. Rytmická automatizácia (ide o viazaný verš) sa odstraňuje rozličnými zostavami rytmických vrcholov a poväčšine „tvrdými", daktylskými začiatkami verša. V básni sa ohlášajú návraty do histórie i do detského sveta *(plátna ktoré matka doma tká, obetujú žreci, starodávna luna, spona bronzová, bratia zo Solúna)*. „Farebné" videnie vsugerúva sled priamych i nepriamych pomenovaní a obrazov v tomto poradí: *rozpálené pece, plátno, dubové háje, krvavá ruka, obloha, luna ako spona bronzová;* ide teda o predstavu červenej, bielej, zelenej, červenej, modrej a žltej farby. Hláskova inštrumentácia je veľmi výrazná najmä v prvom a druhom verši: v prvom verši sú to kombinácie záverových perných spoluhlások a sykaviek a častí *pec-* (*pecne — pecí*), v druhom verši časti *kt* a *tk*

(*ktoré matka tká*) a spojenie *matka doma tká,* ktoré je v protiklade a v spätí konfiguráciou niekoľkých segmentov a suprasegmentov (takýto postup je typický pre mladú slovenskú poéziu vôbec). Kulminačný bod básne predstavujú posledné tri verše, v ktorých sa predkladá výrazné sémantické posolstvo posilnené aktualizáciou frazeologického spojenia *Do Písmena (splniť, zachovať niečo do písmena;* o aktualizácii frazeologizmov v súčasnej slovenskej poézii porov. Mlacek, 1968; 1971, 1971a) a vyčlenením jeho jadra do osobitného verša *(Do Písmena).* Toto vyčlenenie spolu s veľkou literou *P* pomáha dešifrovať ustálený význam a umožňuje vytvoriť sugestívny protiklad s výrazom *do Slova,* ktorého dominantnosť sa zdôrazňuje opäť vyčlenením do osobitného verša a graficky veľkým *S.* Zároveň sa tu uplatňuje aj asociácia s príslovkou *doslova.*

Vybrali sme si ako ukážku na Kováčikovo videnie a básnické „zhmotnenie" sveta hneď prvú báseň zbierky; patrí totiž k jeho najlepším veršom (pozri aj recenziu J. Števčeka, 1974, s. 112). Odrážajú sa v nej zároveň charakteristické znaky básnikovho umeleckého vyjadrovania.

Autorov priestor je domov, dedina, príroda, ale aj mesto s kultúrnym a vzdelanostným zázemím, ktoré sa najvýraznejšie prejavuje v cykle mileneckých dvojíc; jeho poézia je „zažatá z pocitu osobitého sveta medzi dedinou a jej večným kolobehom, jej vonkajšou a vnútornou krajinou a mestom, teda kultúrou, dravo vsakovanou a zámerne destilovanou" (Števček, ibid., s. 111).

S prvým Kováčikovým priestorom súvisia jeho návraty do detských čias, jazykovo zvýraznené a umocnené metaforickým prienikom cez ľudové zvyky a povery a ich aktualizáciou: *Zasa sú Vianoce / Patinou kolied / zájdené / A zašlé; Si v tých / čo z tejto zeme / vynášali / vo vlastných rukách / Morenu* (Modré obdobie); *Kto len bude s maškarami / chodiť tejto zimy / Kto len bude na Ondreja / do vody liať olovo / Kto len bude na Vianoce s tými / čo spievajú / pod oknami /molovo / Stolček od Lucie / drevo studené / Pod lipami / biela inovať / Hádam tento rok / nám bude súdené / Vidieť z neho za oltárom / strigy / tancovať* (Medové týždne); ďalej hra na alúziu (o literárnej alúzii pozri Górski, 1972) s motívmi ľudovej piesne: *Cez čierne hory / hory čierne / nesiem si svoju kapsičku / A čo aj stokrát prejdem cez ne; Cez biele hory / hory biele / nesmiem si svoju tanistru / A čo aj stokrát prejdem celé* (Zem Františka Švantnera).

Mozaikovité, „farebné" videnie dedinského sveta sa okrem sémanticky vyjadrenej „farebnosti" ozýva aj na ploche rytmickej výstavby: v týchto pásmach prevládajú krátke voľné verše, ktorými sa básnikov priestor láme do množstva obrázkov. Stmeľuje ich však motív a vetná intonácia, ktorá je často v napätí s intonáciou verša. Preto

v týchto pasážach majú veľkú funkciu rozličné figúry vyrastajúce z opakovania výrazu, ktoré stmeľujú „roztrúsené" obrázky. Za rytmické inovácie možno pokladať tie miesta zbierky, v ktorých sa dá sledovať priame napojenie rytmu na skutočnostný dotyk, v ktorých sa akustický signál premieta v skutočnostnom reflexe (teoreticky sme o týchto veciach písali v osobitnej štúdii, 1973). Príklad z básne Chlapčenský: *Čo bude ďalej Ktovie Iba to vie / A veľmi čaká s e n d e ň d e ň s e n* (usínanie chlapca sa napája na sémanticky aj rytmicky monotónny sled slov, ide o „kolískový" rytmus, ktorý je v napätí s rytmom celej básne; obidve slová predpokladajú totiž slovný prízvuk). „Príprava" na tento rytmus sa už predznačuje v spojení *Ktovie — Iba to vie* v predchádzajúcom verši (protiklad konfigurácie niekoľkých segmentov a suprasegmentov, ako sme už uviedli v príklade z úvodnej básne). Ďalší príklad: *Bolo to dávno vlani / Pri soške svätej Anny / Hodiny bijú hodiny bijú hodiny všetko zabijú* (O kováčoch). Tu sa napojenie rytmu na skutočnostný záber zvýrazňuje až sémantickým kontrastom: posunutím významu *biť → zabiť.*

Druhý básnikov priestor — mesto s kultúrnym a vzdelanostným pozadím — sa výrazne prejavuje v jeho literárnom „školení": sú tu literárne alúzie (časť Menoslovie), s ktorými sa básnik hrá s úľubou, ba až úsmešne, čo svedčí „o ľahkosti gesta a nepochybnej uvoľnenosti výrazu" (Števček, op. cit., s. 112). Tento výraz často prechádza do slovných hračiek a kalambúrov: samé *gestá* žiadne *pestvá* na bicykloch *básni a z nich* / slová *nevypustené* / k žirafám býčky *nepripustené;* a výsledok *riešenie* moje prvé *zhrešenie* (Pierot a Kolombína); V putikách a biografoch / *pokúša* až *pokúše* (Porgy a Bess); Je pri mne *anjel môj* Je tu *môj diabol strážny* (Adam a Eva); Chcem ťa mať naruby aj na líce / A to je všetko V tom je vlastne celé / *tajomstvo Najspätejšej Dvojice* (Ja a Ty); ten zápach *ťrečito siričitý* (Faust a Margaréta).

Pre M. Kováčika je charakteristické používanie odborných, najmä matematických výrazov: na starom egyptskom *vlyse / (okolo r. 1973 / pred naším letopočtom);* s teplou *elektronikou;* Do svojich / *feritových* pamätí (Modré obdobie); Tak ako *násobilku po sedemnásť* / vytratíš ma zo svojej pamäti; Opakujem si *veľkú násobilku* (Radúz a Mahuliena). Vizuálna predstava odborného vyjadrenia sa premieta až v sugestívnych obrazoch: *vždy keď odchádzaš kľúčnice mi to dvakrát podškrtnú* (Pierot a Kolombína). Za inovačné neologizmy (k termínu Horecký, 1974) možno pokladať autorove pokusy vniesť do poézie odborné symbolické výrazy a skratky: *Vírus / B — 52 /* sa vznáša v ovzduší (Modré obdobie); A tak nemám žiadnu zásluhu / na tej slávnej vete! / — A predsa sa točí! / *Na rovnici / E = mc²* (podľa rýmujúceho sa verša teda: é rovná sa emcé na druhú) — báseň (N.); A je tu Me-

fisto A vyplní mu čo len chce / No jeho napadne jedine Margaréta ... / A pritom nepozná čo dnes vie každé dieťa / A nie to doktor Nie to *CSc.* (podľa rýmujúceho sa verša: nie to céesce) — báseň Faust a Margaréta. Pri použití týchto výrazov tu — prirodzene — vstupujú do hry možnosti ďalších konotácií. Súvisia s použitím odborného pomenovania (ba vlastne až symbolu, v ktorom ide jazykovo o dvojnásobne zašifrovaný znak, teda metaznak) s jednoznačným významom v štylisticky protikladnom texte, ktorý ráta so sémantickou polytónnosťou; tým — najmä vzhľadom na svoj denotát, na skutočnosť, ktorú pomenúva — sa v básnickom texte tento cudzorodý prvok začína správať inakšie ako v svojej „domácej" sfére, začína vyvolávať aj iné asociácie. A na zvukovej rovine „čítanie" takéhoto symbolického výrazu pôsobí — pochopiteľne — proti automatizácii rytmu, teda vlastne paradoxne „osviežuje" text. Pravda, musí sa používať len vo veľmi malej miere.

M. Kováčik neobchádza ani jednu z najvýraznejších básnických inovácií súčasnej slovenskej poézie — aktualizáciu frazeologických spojení (podrobne Mlacek, op. cit.). Príklady: A že *sa* ešte zaľúbime / cez nohy prsia *po uši* (Predjarná báseň II); Už sú čistí / ako mäsiarova zástera / na ktorej *sa krvi dorežeš* (Medové týždne); *Byť do počtu* /a občas / zviesť sa aj s tým počtom; Ale svet / kašle / Ten ti *na to kašle* (Modré obdobie); Možno že mi ešte iba naprostriedku / možno *na konci* už *plieska* ten môj *bič* (Filemon a Baucis); Večne mi chodíš na čele a v čele / Chcem ťa mať *naruby aj na líce;* Ako more kantár luny / Ako husle štyri struny / *mám ťa na krku* (Ja a Ty).

Kováčikova básnická hra na inovácie má domáce zázemie: tematicky vyviera z dedinského prírodného prostredia a z mestskej sféry. Podopierajú ju alúzie s návratmi do rodného kraja a do detstva, ale aj do kultúry, literatúry, histórie. Na jazykovej forme sa táto inovačná hra premieta v niektorých rytmických signáloch, v aktualizácii frazeologických spojení, vo vytváraní obrazov napojených na odborný až symbolický text. M. Kováčik je básnik vizuálnej a farebnej poézie s mravným posolstvom, v ktorom rezonuje dedina, príroda, rodný kraj; žije však naplno v prítomnosti so všetkým, čo človeku dáva dnešný svet. Má neobyčajnú šírku záberu. Je kultivovaný vo výraze; vie sa však pohrať aj s „vážnymi" vecami. Hravosť, nie bezúčelná hra, je skôr úsmešná; má svoje striedme rozpätie. V ňom a ponadeň vyznieva aj jeho explicitne angažované Slovo (Hlaholika, Ruslan a Ľudmila).

Filozofická fakulta UPJŠ
Prešov

LITERATÚRA

GÓRSKI, K.: Literárna alúzia (Podstata javu a jeho typológia). In: Slovo — význam — dielo. Antológia poľskej literárnej vedy. Red. A. Popovič. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1972, s. 188—224.

HORECKÝ, J.: Charakteristika neologizmov v spisovnej slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 3. Prednášky X. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1974, s. 43—50.

KOVÁČIK, M.: Modré obdobie. 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1973, 72 s.

MLACEK, J.: K využitiu frazeológie v súčasnej slovenskej poézii. Romboid, 1968, 3, s. 60—63.

MLACEK, J.: Básnická aktualizácia frazeológie. Slovenská reč, *36*, 1971, s. 235—241.

MLACEK, J.: O variantoch a aktualizácii frazeologizmov. In: Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971 (a), s. 20—29.

SABOL, J.: Akustický signál a jeho skutočnostný reflex (K rytmickej a sémantickej interpretácii básne V. V. Majakovského Ľavý pochod). Slavica Slovaca, *8*, 1973, s. 419—427.

ŠTEVČEK, J.: (rec.): Kováčik, M., Modré obdobie. 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1973. 72 s. In: Slovenské pohľady, *90*, 1974, č. 7, s. 111—113.

Metafora v bežnej reči

Kapitolky zo štylistiky (30.)

JOZEF MISTRÍK

Metafora v bežnej reči sa používa vždy ako prostriedok názornosti s úmyslom osobitne vyzdvihnúť opisovaný jav tým, že zdôrazní niektorú jeho črtu a na úkor toho ako menej významné zanedbáva iné vlastnosti javu. Tak môžeme metaforické pomenovania v bežnej reči chápať aj ako lexikálne synonymá, ktoré viac alebo menej skresľujú a zámerne deformujú to, čo sa má v prejave vyzdvihnúť. Každé názorné pomenovanie do istej miery pojem skresľuje a jeho význam trocha posúva. Napríklad *hlava na klinci* je dosť vzdialená od pojmu *hlava človeka, plač husieľ* i *plač oblakov* sú veľmi vzdialené od pojmu *plač človeka.* Nepriame pomenovanie sa nikdy nekryje s priamym pomenovaním, a práve časťou, ktorá sa prekrýva, sa prejav štylisticky

motivuje. Lexikalizovaná metafora je taká, ktorá je zrozumiteľná aj mimo kontextu *(uši na hrnci)*, kontextová, t. j. vlastná metafora je taká, ktorá je zrozumiteľná len v kontexte.

V každom funkčnom štýle a prejave má metafora iný charakter a inú funkciu. V umeleckom štýle sa nepriamym pomenovaním najčastejšie personifikuje a animalizuje *(kvety hovoria, slnce sa vyškiera, smútok prenasleduje)*. V rečníckom a často aj v umeleckom štýle sa metafora uplatňuje metonymicky *(Slovensko plesá, človek si zo dňa na deň žije radostnejšie)*. V stroho vecných textoch náučného, publicistického a administratívneho štýlu sa vyskytujú iba lexikalizované metafory *(krídlo dverí, teplé farby, čelo domu)*.

Veľmi bohato a mnohofunkčne sa uplatňuje metafora v bežnom dorozumievaní. Pre metafory v bežnej reči je príznačné, že najčastejšie sú to metafory dejov a stavov, napríklad *zaskakovať za niekoho, zbaliť niekoho, pumpnúť niekoho, spláchnuť niekoho, posekať sa s niekým, zvoziť niekoho, vysánkovať* alebo *vyliať niekoho, vyobšívať niekoho, zliznuť si, obuť sa do niekoho, vraziť peniaze do niečoho*. Všetky uvedené metafory sú staršie a aj v dnešnej reči veľmi frekventované. Očividná je ich názornosť a „čitateľnosť", lebo ide o slová pomenúvajúce v prvom význame známe fyzické deje, ktorými sa nahrádzajú abstraktnejšie pojmy: *suplovať = zaskakovať; pohádať sa = posekať sa; prepustiť, vyhnať = vysánkovať, vyliať; investovať peniaze = vraziť peniaze*. Autorský zámer — názornosť a skonkrétnenie — predurčuje tento typ metafory do bežnej, hovorenej, konverzačnej reči. Niekedy sa prostredníctvom takejto metafory štylistika prejavu posúva až na rovinu expresívnej familiárnosti *(vykopnúť niekoho, sprdnúť niekoho)*.

Množstvo názorných metafor vzniká v súčasných konverzačných prejavoch. Ich výskyt je veľmi vysoký a niekedy nie je jasné, či ide o názornú metaforu, alebo o slangový výraz. (Pozn.: Pojmy *metaforický* a *slangový výraz* sú kompatibilné, no treba rozlišovať, ktorý zámer pri ich vzniku bol primárny — či vyjadriť sa názorne a či vyjadriť sa zvláštne.) Takýchto metafor ustavične pribúda, takže dnes už máme celé desiatky metafor, ktoré ešte nezachycuje ani Slovník slovenského jazyka. Príklady: *streliť niečo = výhodne predať; zašiť sa = skryť sa, utiahnuť sa; oháknuť = obliecť; odpíliť = odstrániť z vplyvného miesta; vyboxovať si = zadovážiť si agresívnejším spôsobom; opaľovať = mať sa okolo dievčaťa; tvrdnúť na mieste = dlho vyčkávať; naťuknúť niečo = načať, pripomenúť, naznačiť niečo; odklepnúť = v kolektíve odsúhlasiť, jednomyseľne prijať uznesenie; vytypovať = odhadnúť, vybrať; nabehnúť na niečo = začať niečo; hustiť do niekoho = nasilu prehovárať, nahovárať; podržať niekoho = pomôcť, podporiť*. Atď. Takéto a podobné metaforické vyjadrenia sú dnes typické

najmä pre bežné konverzačné prejavy, ktoré sa ich uplatnením stávajú názorné, živé, expresívne, niekedy vtipné. Tá významová zložka, ktorou sa nepriame pomenovanie odlišuje od priameho pomenovania, skrýva a nesie osobný postoj hovoriaceho. Už aj prítomnosť osobného hodnotiaceho prvku prekáža v tom, aby sa názorná kontextová alebo situačná metafora mohla použiť v náučnom alebo vôbec vo vecnom odbornom texte.

Pre niektoré slová, ktoré sú nositeľmi metaforického významu, je príznačné, že nemajú úplnú paradigmu, že nemajú vidový pendant a často sa ani nederivujú. Napríklad z uvedených metaforických vyjadrení vidový pendant nemajú slovesá *strelit', opaľovať, odklepnúť, hustiť*. Nederivuje sa už ďalej napríklad ani jedno z uvedených metaforických nazvaní a všetky si ponechávajú iba uvedenú slovotvornú podobu.

Pre štylistiku je závažné to, že v bežnej dorozumievacej praxi sa používaním názorných metaforických pomenovaní narúšajú štýlové roviny. Narúšajú sa posunom dole, a to na tých miestach, kde sa uplatnia metafory. Napríklad v oficiálnych administratívnych hláseniach sa dosť často používa metaforický výraz *odbúrať* vo význame *odstrániť, zbaviť sa niečoho,* napríklad *odbúrať nadčasové hodiny, odbúrať prídavky.* Príčinou miešania býva mimovoľné a spontánne prevzatie frekventovaného výrazu z vrstvy hovorového konverzačného štýlu do verejného prejavu. V rečníckych prejavoch, v zápale reči hovoriaci niekedy nestačí dosť dobre odhadnúť silu expresívnosti slova, a tak sa do jeho verejnej reči dostanú slová typu *zvoziť, vysánkovať, odpíliť, naťahovať sa, spláchnuť, podkúriť niekomu, vyžmýkať niekoho, vyšpárať niečo, pošmyknúť sa, priklincovať.* Súčasný rečnícky štýl sa týmito a takýmito výrazmi dosť často znečisťuje.

V súvislosti s rozširovaním slovnej zásoby názornými metaforami je závažným činiteľom slovnodruhová príslušnosť výrazov s novými významami. Zatiaľ čo podstatné mená, o ktoré sa slovník rozširuje, sú cudzieho pôvodu, slovesá rozširujúce slovník slovenčiny sú domáceho pôvodu. V minulosti sa nové názvy tvorili veľmi často metaforicky *(kohútik, noha, hruška, koleno, ručička, pero),* dnes názvy prichádzajú veľmi často s reáliou *(tranzistor, motel, raketa, nylon, džez).* Pravdaže, nové názvy dejov a stavov pribúdajú rovnako ako v minulosti prevažne prenášaním významu alebo derivovaním od podstatných mien. Tento fakt celkom prirodzene korešponduje aj so štýlmi jazyka. Odborné štýly — náučný, administratívny aj rečnícky — sú substantívne, kým hovorový štýl je slovesný. V odborných štýloch je ťažiskom podstatné meno, zatiaľ čo sloveso tu klesá na úroveň konektorového gramatického slova. No v hovorovom štýle je nositeľom informácií predovšetkým sloveso, podstatné meno tu stojí v úlohe subalterného slov-

ného druhu. Ako možno zjednodušene hovoriť o vyššom (odbornom) a nižšom (hovorovom) štýle, tak možno veľmi zjednodušene hovoriť o vyššej a nižšej lexike, pričom vyššou je alebo sa stáva lexika substantívnych názvov a nižšou je alebo sa stáva lexika dejových názvov. Pravda, túto veľmi zjednodušenú tézu treba vidieť predovšetkým v procese perspektívnych zmien pri rozširovaní slovnej zásoby.

Úvahu o metafore v bežnej reči uzavierame takto. Každou metaforou sa sleduje predovšetkým uplatnenie názornosti a subjektívnosti pri pomenúvaní. Metafora ako modifikujúce synonymum potenciálne posúva význam do novej polohy. Posun sa z hľadiska štylistického môže realizovať alebo horizontálne, smerom od jedného štýlu k druhému, alebo ešte výraznejšie, vertikálnym smerom, od vyššieho štýlu k nižšiemu. Málokedy sa posúva zdola nahor. Pri uplatnení názornej metafory, t. j. prenášaním názvu deja, štýl prejavu sa posúva zvyčajne zhora nadol. Pri štylizovaní sa teda s metaforizujúcim slovesom musí narábať veľmi starostlivo, aby sa výraz neskreslil v negatívnom zmysle alebo aby sa nenáležite nezišlo do nižšej štýlovej roviny.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

Spoluhláska v a jej varianty

II. Hlásky *f — w*

(Kapitoly zo slovenskej ortoepie)

ĽUBOMÍR KRÁĽ

1. Doteraz sme sa zaoberali najmä výslovnosťou *v* na konci slabiky (po samohláske a dvojhláske, čiže v postsonantickom postavení) a po slabičnom *r, l*. Na začiatku slabiky (v presonantickom postavení) sa spoluhláska (fonéma) *v* dostáva v niektorých prípadoch do osobitných vzťahov.

V istom období vývinu sa v slovenčine pri preberaní a zdomácňovaní cudzích slov upevnila aj spoluhláska *f*, ako je napr. v slovách *fajčiť, fajka, falošný, fárať, farba, fašiangy, február, flinta* atď. Foneticky ju definujeme ako pernozubnú úžinovú neznelú (šumovú) ústnu hlásku. Spoluhláska *f* sa podľa svojich artikulačno-akustických vlastností do-

stala do vzťahu so spoluhláskou *u̯* a *v*. Medzi týmito hláskami sú isté zhody, ale aj isté rozdiely. Tak spoluhlásky *f*, *v* sú pernozubné hlásky, ktoré sa líšia znelosťou (*f* je neznelé, *v* je znelé). Naproti tomu hláska *u̯* je pernoperná a znelá (resp. zvučná). Vlastnosťou znelosti stoja hlásky *v* a *u̯* oproti *f*, ktoré je neznelé, vlastnosťou pernopernej artikulácie stoja *u̯* oproti *f* a *v*, ktoré sú pernozubné.

Zdá sa celkom očividné, že vlastnosť znelosti—neznelosti bola rozhodujúcim činiteľom pri vytvorení protikladu *f* — *v*, *u̯*, pričom práve hlásky *f* — *v* (obidve sú pernozubné) dostali sa do najtesnejšieho vzťahu. Nezrušil sa však ani vzťah hlások *v* — *u̯*, vyplývajúci zo zákonitostí ich výskytu, ako sme o tom hovorili v predchádzajúcom príspevku.

Podľa nášho úsudku práve v týchto vzťahoch a ako produkt týchto protikladov vznikla neskoršie aj nová hláska — pernozubná spoluhláska* [w], ktorá sa svojou výraznou šumovosťou líši od pernozubného *v*. Spoluhláska *v* je totiž zreteľne málo šumová alebo celkom nešumová hláska. Potvrdzujú to fonetické analýzy. Tak máme dnes v spisovnej slovenčine šumovú a neznelú (pernozubnú úžinovú ústnu) hlásku *f* v slovách *dúfať, farba, fialka, trafiť, úfať, zúfať* a analogicky podľa prípadov [kúpiť — kúbme], [vláčiť — vláʒme], [platiť — plaďme] máme aj *šumovú* znelú (pernozubnú úžinovú ústnu) hlásku [w] v tvare rozkazovacieho spôsobu slovesa *trafiť* [trawme]. Výslovnosť [travme] v spisovnej slovenčine nejestvuje a výslovnosť [trafme] odporuje zákonitostiam znelostného spodobovania. Tu sú hlásky *v* — *w* nezameniteľné. Podobná situácia je aj v iných postaveniach, kde sa spodobuje (asimiluje) spoluhláska *f*, napr. v spojeniach *golf hrali, halfvolej, húf ľudí, Jozef Gregor Tajovský, liftboj, šéf opery, šéfredaktor, štift nasadil* [golw‿hrali, halwvolej, húw‿ľudí, jozew‿gregor‿ tajoŋski, liwdboj, šéw‿operi, šéwredaktor, štiwd‿nasadil] atď. Výslovnosť tohto *w* vypozoroval v spisovnej slovenčine už V. Záborský. Podľa neho je to „artikulácia spoluhlásky *f*, pri ktorej sa hlasivky chvejú" (1965, s. 79).

Hlásky *f* — *w* tvoria oproti páru *v* — *u̯* osobitný celok: zaradili sa medzi ostatné páry s protikladom znelosti (t. j. do znelostnej korelácie) a správajú sa v spisovnej slovenčine podobne ako ostatné páry tohto protikladu, pravda, s tým ohraničením, že tzv. šumové *w* alebo *f* sa môže vyskytnúť iba tam, kde mu nebráni jestvovanie pernoperného *u̯*. Pretože sa teda v spisovnej slovenčine zachovala staršia výslovnosť [žeriaŋ, xlapoŋ, ženoŋ, o>coŋ] a jestvuje vzťah [ťava — ťiaŋ], [mravec — mraŋca], [stavební — staŋba], platí zákonitosť, že sa zne-

* Z technických príčin ju označujeme znakom [w].

lostný protiklad *f* — *w* v spisovnej slovenčine neprejavuje v postsonantickej pozícii v rámci tej istej slabiky, ak len nejde o prípady, kde sa na konci slabiky (slova) píše *f* a kde nemožno hovoriť o pretrvávaní staršej výslovnosti s *ŭ*, lebo okrem niekoľkých výnimiek (onomatopoje, citoslovcia) ide o slová prevzaté s hláskou [f]. Máme teda [dup — duba], [dup‿sxňe], [dub‿visxol], ale nemáme [kof — kovu], ani [krf, krf‿ťečje, krv‿zasxla], lež iba [kou̯, krŭ, kru̯‿ťečje, kru̯‿zasxla]. Tejto zákonitosti by sa mohlo prispôsobiť aj slovo *pilav/pilaf*. Mala by sa pripustiť iba výslovnosť [pilau̯], nie [pilaf], ako je to v Slovníku slovenského jazyka (III, 1963, s. 69). Rovnako by sa nemala pripustiť ani výslovnosť [nerfstvo], ale iba [nervstvo] alebo [neru̯stvo]. Výnimku tvoria, ako sme už pripomenuli, onomatopoje a citoslovcia *(baf, pif-paf, uf)* a, pravdaže, cudzie a prevzaté slová ako *graf, golf, grófi, húf, luft, reliéf, šéf, šerif, štift, štráf* atď. V týchto slovách je však východiskom asimilácie pernozubná úžinová neznelá ústna spoluhláska [f], čo sa odráža aj v našom pravopise.

Znelostný protiklad *f* — *w* je v dnešnej spisovnej slovenčine frekventovanejší na začiatku slabiky (slova), kde východiskom asimilácie nebolo *f*, ale *v*. Podobne ako vyslovujeme [g‿domu, k‿sinovi], vyslovujeme aj [w‿humňe, f‿kuxiňi]. Ako vyslovujeme [zhodiť — sxoďiť], tak vyslovujeme aj [wďaka, whodiť, wzísť, wžiť sa] oproti [fxoďiť, fklať, fpísať, fsxáʒať, fsxodiť, fstať, fšiť, flʃcť, ffekať], ale aj [nawzájom, nawzdor, nawzdori, nawždi, ňewďak, ňewdojak, ňewhodní, ňewzďelaní, odowzdať, powďační]. Tejto zákonitosti sa prispôsobila aj predpona *vz-* : vyslovujeme [wzbĺknuť], ale [fsxopiť sa, fsťax]. Protiklad spoluhlások *f* — *w* sa presadil aj tam, kde (zo synchronického hľadiska) nejde o postavenie na morfematickej hranici, ako je napr. v slovách *avšak, včela, včera, vták, však, všedný*. Tu vyslovujeme [afšak, fčela, fčera, fták, fšak, fšední] oproti [nawzájom, wdova, wzájomní, wzdor, wzdux, wždi] atď. Tam, kde sa povedomie morfematickej hranice zastiera a kde slabičná hranica môže prebiehať po *v*, vzniká v spisovnej slovenčine kolísanie: vyslovuje sa napr. [záwdavok] i [záu̯davok] oproti [náfšťeva] alebo [náu̯šťeva] (porov. Sabol, 1964, s. 347). Správna je však iba výslovnosť [pou̯xaňič], lebo píšeme *Povchanič* a slabikujeme [pou̯xaňič].

Zánik *v* [w] pred sykavou spoluhláskou, po ktorej nasleduje ďalšia spoluhláska, nepriamo dokazuje jestvovanie šumového [w] v slovenčine. Takýto vývin sa uskutočnil napr. v nárečiach, kde sú tvary [ždi — žďi, ždicki — žďicki, nazdori] atď. Možno totiž predpokladať, že fonetickým základom pre zánik *v*, resp. [w] bola okrem iného taká šumovosť v [w], pri ktorej sa strácala signálová (zvuková) diferencia medzi týmito hláskami.

Na rozdiel od ostatných znelostných párov pernozubnú úžinovú

znelú (šumovú) ústnu spoluhlásku *w* nevyslovujeme v presonantickej časti slabiky (na hranici morfém) vtedy, keď po nej bezprostredne nasleduje samohláska alebo *r, l*. Vyslovujeme teda [v‿amerike, v‿lampe, v‿oku, v‿roku, vúsťiť]. Podobná výslovnosť prevažuje aj pred nepárovými znelými hláskami *n, ň, ľ*, ale sčasti aj pred *j*. V spisovnej slovenčine sa vyslovuje [v‿jame, v‿lese, v‿leťe, vľiecť, vnoriť]. Spoluhláska [v] sa vyslovuje aj vtedy, keď na začiatku slova v tej istej slabike nasleduje *r, l, ŕ, ĺ, ŕ, ĺ, n, ň, ľ:* [vláda, vlak, vlas, vnada, vĺča, vľek, vľeklí, vľiecť, vĺk, vňem, vrana, vravieť, vrátiť, vŕba, vred, vreteno, vŕx] atď. V týchto pozíciách sa však niekedy zjavuje už aj výslovnosť so šumovým *w:* [wňem, w‿ňemocňici, wňiknúť, wnučka, wnuk].

Zdá sa, že vznik [w] súvisí aj so stavbou slovenskej slabiky: Spoluhláska [v] je zreteľne sonórnejšia ako šumové znelé spoluhlásky *(b, d, ď, ... z, ž, ʒ, ʒ́, ...)*. Z hľadiska znelostnej korelácie je to vlastne nepárová znelá, t. j. zvučná hláska. Nemôže stáť v rámci jednej slabiky pred spoluhláskou, ktorá by mala menší stupeň zvučnosti, t. j. pred nesonórnou hláskou, lebo by tvorila samostatný vrchol sonórnosti — vznikala by osobitná slabika (porov. Pauliny, 1968, s. 43). Preto v slovách *vbiť, vdova, vzduch* a pod. vyslovuje sa na začiatku šumové [w] : [wbiť, wdova, wzdux]. Práve tento výklad je východiskom aj pre pochopenie výnimiek, podľa ktorých pred samohláskami a zvučnými hláskami (najmä pred *r, l* v presonantickej časti slabiky sa vyslovuje [v] : [vrana, vlak].

S ohľadom na osobitný vzťah a výskyt *f — w* a *v — ų* neplatí argumentácia, že ak by sme v prípadoch *červ, nerv, sálv* atď. pripustili výslovnosť pernozubného (nešumového) *v*, „v sandhiovej viazanej výslovnosti pred neznelou spoluhláskou by sa malo vyslovovať *v* ako *f*, napr.: [zopár konzerf‿si kúpime] ... [čerf‿ťa ľaká]“ (Sabol, 1964, s. 346). V znelostnom protiklade k *f* stojí totiž v súčasnej spisovnej slovenčine hláska *w*, nie *v*, a v slovách *červ, nerv, sálv* atď. neprichádza do úvahy ako alternatíva výslovnosť s [f], ale len alternatíva s [v], resp. [ų]. Tu nie je možné spodobenie na [f]. Preto aj v slove *nervstvo* v spisovnej slovenčine je možná iba výslovnosť [nervstvo] alebo [nerųstvo], nie však [nerfstvo].

Hláska *w* sa vyslovuje aj v slovách *Afgan, Afganistan, Afgár* [awgan, awganistan, awgár].

Pravidlá o výslovnosti hlások radu *v*

H l á s k a [v]

Vyslovuje sa na začiatku (v presonantickej časti) slabiky, kde sa píše *v:*

a) pred samohláskou: [voda, slovo, dvere, svadba, vúsťiť, adverbi-um, bezvetrie, zver, obúvať_sa, uvažovať, v_oku, zavolá_večer];
b) pred *ŗ, ļ, ŕ, ĺ:* [vŗx, vŕba, vļk, vĺča];
c) pred *r, l, ľ, j:* [vrana, vlak, vľiecť, v_jame, v_roku, v_ľeťe, v_loďi].

(Hláska [v] sa teda vyslovuje pred slabičnou hláskou a pred neslabičným *r, l, ľ, j.*)

Hláska [u̯]

Vyslovuje sa na konci slabiky, kde sa píše *v:*
a) po samohláske: [kou̯, prau̯da, zastau̯_sa, nai̯pru̯_zavolai̯];
b) po slabičnej spoluhláske: [kŗu̯, obŕu̯];
c) v prevzatých slovách na konci (v postsonantickej časti) slabiky po samohláske, kde je v písme *u,* ak medzi týmito hláskami nie je slabičná hranica:
[au̯to, kau̯kas, klau̯n, leu̯koplast, fau̯lovať];
pri jednoslabičnej výslovnosti v slovách *crawl* [krau̯l], *faul* [fau̯l], *joul* [ǯau̯l];
d) v domácich slovách *mraučať — mravčať, mrauk — mravk:* [mrau̯čať, mrau̯k];
e) v siedmom páde jednotného čísla podstatných a prídavných mien ženského rodu, kde sa píše *u:* [novou̯_ulicou̯] a v slovách *náukobeh, náhodou* [náu̯kobex, náhodou̯].

Výslovnosť [v] a [u̯] je neustálená:
a) ak v tej istej slabike predchádza *u:* [obuv, posuvka, sov] — [obuu̯, posuu̯ka, sou̯];
b) v koreni slova a pred príponou, ak nasleduje *n, ň, l, ľ, r:* [rovnako, rovňík, zívla, šanovľiví, pavlač, krvní, škovran] — [rou̯nako, rou̯ňík, zíu̯la, šanou̯ľiví, pau̯lač, kru̯ní];
c) Keď predchádza samohláska a nasleduje znelá (nie zvučná) spoluhláska a slabikovanie slova nie je ustálené. Ak je slabičná hranica pred nasledujúcou znelou spoluhláskou, vyslovuje sa [u̯]: [záu̯davok]. Ak je slabičná hranica po samohláske, vyslovuje sa [w]: [zá|wdavok].
d) Na konci slova (v postsonantickej pozícii), keď predchádza neslabičné *r, l.* Vyslovuje sa [konzerv, rezerv, červ, nerv, sálv] i [konzeru̯, rezeru̯, čeru̯, neru̯, sálu̯].

Hláska [w]

Vyslovuje sa
a) na začiatku (v presonantickej časti) slabiky, kde je v písme *v,* ak bezprostredne nenasleduje samohláska alebo *r, l, ŗ, ļ, ŕ, ĺ, ľ, j:* [wdova, whodní, wbiť, wzrast, w_meste, w_hore, w_dome];

b) na konci slova, kde je v písme *f*, ak sa nasledujúce slovo začína samohláskou, znelou alebo zvučnou spoluhláskou a medzi týmito slovami nie je prestávka:
[šéw‿odišiel, šéw‿zavolal];
Podobne sa vyslovuje v zložených slovách:
[šéwredaktor, liwdboj];

c) v tvare 1. osoby množného čísla rozkazovacieho spôsobu slovesa *trafiť:* [trawme];

d) Výnimočne sa [w] vyslovuje v slovách *Afgan, Afgár, Afganistan* [awgan, awgár, awganistan].

Výslovnosť je neustálená:

a) Keď predchádza samohláska a nasleduje znelá (nie zvučná) spoluhláska a slabikovanie slova, v ktorom sa píše *v*, nie je ustálené. Ak je slabičná hranica pred nasledujúcou znelou spoluhláskou, vyslovuje sa [u̯]: [záu̯davok]. Ak je slabičná hranica po samohláske, vyslovuje sa [w]: [záwdavok].

b) V presonantickej časti slabiky, kde sa píše *v*, ak nasleduje spoluhláska *n, ň* a slabičná hranica je pred *v:*
[vňem, vňiknúť, vnútri, vnučka, v‿ňemocňici] —
[wňem, wňiknúť, wnútri, wnučka, w‿ňemocnici].

H l á s k a [f]

Vyslovuje sa na začiatku (v presonantickej časti) slabiky, kde sa píše *v:*

a) ak nasleduje neznelá spoluhláska: [fčera, fčela, fták, ffekať, fpustiť, f‿kuxiňi];

b) ako súčasť predpony *vz-*, ak po predpone nasleduje neznelá spoluhláska: [fsxopiť‿sa, fsťax];

c) na začiatku slova a vnútri slova pred samohláskou, kde sa píše *f:* [farba, kofola, úfať, zúfať];

d) na konci slova (v cudzích a prevzatých slovách, v onomatopojách a citoslovciach), kde sa píše *f*, ak nasleduje prestávka, alebo ak sa nasledujúce slovo začína neznelou spoluhláskou:
[šéf, šéf‿prišiel].

Výslovnosť je neustálená v slovách *návšteva, navštíviť* a v odvodených slovách. Výslovnosť tu závisí od slabikovania slova:
[náfšteva] — [náu̯števa].

Kabinet fonetiky
Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, 124 s.

SABOL, J.: O výslovnosti spoluhlásky v. Slovenská reč, *29*, 1964, s. 342—348. (V úvode tohto článku je aj stručný prehľad literatúry.)

SLOVNÍK slovenského jazyka III. Red. Š. Peciar. Bratislava, SAV 1963, 911 s.

ZÁBORSKÝ, V.: Výslovnosť a prednes (skriptum). Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965, 91 s.

O prepise z azbuky do latinky

VIKTÓRIA DOROTJAKOVÁ

V minuloročnom programovom úvodníku J. Ružička hovorí, že „Spisovná reč svojou jednotnosťou... spoločensky zaväzuje, ba morálne núti každého, aby používal spisovnú reč a dodržiaval jej pravidlá, keď pri výkone svojej funkcie čo len potenciálne adresuje svoj písaný alebo hovorený prejav celej verejnosti" (Ružička, 1973). K dodržiavaniu pravidiel spisovnej slovenčiny organicky patrí aj dodržiavanie zásad prepisu z azbuky do latinky, ktoré uvádzajú už Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953.

Obsiahly príspevok o prepisovaní z ruštiny do slovenčiny uverejnila E. Kučerová (1971). V tomto príspevku autorka podrobne rozvádza zásady prepisu, poukazuje na najčastejšie chyby a hľadá ich príčiny.

Napriek tomu na stránkach našich novín a časopisov nenastala náprava. Denník Ľud uverejnil článok prevzatý z časopisu *Nedeľja* (14. 6. 1973) a týždenník Expres zase z časopisu *Nedelja* (16. 2. 1974). V časopise Život, v programe televízie, sa stretáme s názvom sovietskeho filmu Pobrežie princeznej *Ljusky* (13. 6. 1973) a v Nedeľnej Pravde s priezviskami *Semjonov, Rjabkin* (15. 2. 1974) a *Vasiljev* (15. 3. 1974). V Svete socializmu meno významného sovietskeho režiséra prepisujú v podobe *Jutkievič* (19. 3. 1974), v časopise Film a divadlo meno hlavnej predstaviteľky ženskej úlohy v Rozlúčke s Petrohradom sa prepisuje v podobe *Tatiana Biedovová* a meno režiséra filmu v podobe *Čuljukin* (č. 5, roč. 1974). Našli sme ešte podoby *Gusjeva, Prokofjeva, Jasná Poljana, Valja* a i. Pretože sa s takýmito chybami stre-

táme takmer denne, pokladáme za potrebné uviesť zásady prepisovania z azbuky do latinky aj v našom časopise.

Е, е

a) na začiatku slova, po samohláskach a po ъ prepisujeme ako *je*

Елизаров	—	Jelizarov	Горяев	—	Goriajev
Енисей	—	Jenisej	Дмитриев	—	Dmitrijev
Санаев	—	Sanajev	съезд	—	sjezd
Евсеев	—	Jevsejev			

b) po ь ako *ie*

Васильев	—	Vasiliev	Ананьев	—	Ananiev
Савельев	—	Saveliev	Манасьев	—	Manasiev
Дементьев	—	Dementiev	Пырьев	—	Pyriev

c) po všetkých spoluhláskach ako *e*

Дербент	—	Derbent	Голубничев	—	Golubničev
Темнов	—	Temnov	Щедрин	—	Ščedrin
Кузнецов	—	Kuznecov	Свердловск	—	Sverdlovsk
Лебедев	—	Lebedev	Чернигов	—	Černigov
Веселов	—	Veselov	Куйбышев	—	Kujbyšev

Ё, ё

a) na začiatku slova, po samohláskach a po ъ, ь prepisujeme ako *jo*

Ёлкин	—	Jolkin	объём	—	objom
эаём	—	zajom	Воробьёв	—	Vorobjov

b) v skupinách дё, тё, нё, лё ako *ďo, ťo, ňo, ľo*

Будённый	—	Budďonnyj	Кишинёв	—	Kišiňov
Тёркин	—	Ťorkin	Коростылёв	—	Korostyľov

c) po ж, ч, ш, щ ako *o*

Жёлтые Воды	—	Žoltyje Vody	Щёголев	—	Ščogolev
Щипачёв	—	Ščipačov	Щёлкин	—	Ščolkin

c) po ostatných spoluhláskach ako *io*

Черёмушки	—	Čeriomuški	Серёжа	—	Serioža
Семёнов	—	Semionov	Пётр	—	Piotr
Фёдоров	—	Fiodorov			

И, и

a) v skupine **ьи** prepisujeme ako *ji*

Ильин	—	Iľjin	Свиньин	—	Sviňjin

b) všade inde ako *i*

Ирина	—	Irina	Воинов	—	Voinov
Зарубин	—	Zarubin	Родион	—	Rodion
Корнилов	—	Kornilov	Полина	—	Polina

Ю, ю

a) na začiatku slova, po samohláskach a po **ъ, ь** prepisujeme ako *ju*

Юрьев	—	Juriev	Вьюнник	—	Vjunnik
Юрасов	—	Jurasov	союз	—	sojuz
Ильюшин	—	Iľjušin			

b) v skupinách **дю, тю, ню, лю** ako *ďu, ťu, ňu, ľu*

Дюртюли	—	Ďurťuli	Ванюков	—	Vaňukov
Тюленин	—	Ťulenin	Чулюкин	—	Čuľukin

c) po všetkých ostatných spoluhláskach ako *ju*

Бирюков	—	Biriukov	Зюкайка	—	Ziukajka
Крюковский	—	Kriukovskij			

Я, я

a) na začiatku slova, po samohláskach a po **ъ, ь** prepisujeme ako *ja*

Яров	—	Jarov	Куприянов	—	Kuprijanov
Знаменская	—	Znamenskaja	объяснить	—	objasniť
Ульянов	—	Uľjanov			

b) v skupinách **дя, тя, ня, ля** ako *ďa, ťa, ňa, ľa*

Володя	—	Voloďa	Петя	—	Peťa
Женя	—	Žeňa	Валя	—	Vaľa
Дягилев	—	Ďagilev	Бурляев	—	Burľajev

c) po ostatných spoluhláskach ako *ia*

Горяев	—	Goriajev	Шамякин	—	Šamiakin
Пятигорск	—	Piatigorsk	Понтрягин	—	Pontriagin
Славянск	—	Slaviansk	Сипягин	—	Sipiagin

ь

a) v skupinách дь, ть, нь, ль ako *ď, ť, ň, ľ*

Метальников	—	Metaľnikov	Дьяконов	—	Ďjakonov
Альтов	—	Aľtov	Рязань	—	Riazaň

Výnimku tvorí poloha pred *e* (pozri prepis *e*, bod b)
b) po všetkých ostatných spoluhláskach sa vynecháva

Кузьмин	—	Kuzmin	Горький	—	Gorkij
Любовь	—	Ľubov	Васька	—	Vaska

Ruské **Неделя** budeme teda správne prepisovať *Nedeľa*, **Люська** — *Ľuska*, **Семёнов** — *Semionov*, **Рябкин** — *Riabkin*, **Васильев** — *Vasiliev*, **Юткевич** — *Jutkevič*, **Татьяна Бедова** — *Taťjana Bedovová*, **Чулюкин** — *Čuľukin*, **Гусев** — *Gusev*, **Прокофьев** — *Prokofiev*, **Валя** — *Vaľa* atď.

Zásady prepisu z azbuky sú pre používateľa spisovnej reči rovnako záväzné ako ostatné poučky obsiahnuté v Pravidlách slovenského pravopisu. Apelujeme preto na pracovníkov tlače a na každého, kto pri svojej práci potrebuje prepis z azbuky do latinky, aby si overil jeho správnosť v prehľadných tabuľkách ostatného vydania Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1971 (s. 106—107), resp. aby sa pri tejto práci opieral o našu informáciu.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

RUŽIČKA, J.: Súčasné problémy spisovnej reči a jej kultúry. Kultúra slova, 7, 1973, s. 5.

KUČEROVÁ, E.: O prepise z ruštiny do slovenčiny. Ruštinár, 6, 1971, č. 4, s. 99—106.

Pravidlá slovenského pravopisu. 11. zrevid. vyd. Vydavateľstvo SAV 1971, Bratislava, 424 s.

Slovenské entomologické názvoslovie I

LADISLAV KORBEL, ADELA BELÁKOVÁ, LADISLAV JEDLIČKA, IVAN ORSZÁGH, JÁN JASIČ

1. Predhovor

V súčasnosti každý kultúrny národ sa usiluje rozvíjať a všestranne využiť vedecké poznatky z rozličných vedných disciplín. Aj entomologická veda — náuka o hmyze — ako jedna z významných biologických vied je pre svoj teoretický a praktický význam v popredí záujmov širšej verejnosti, lebo jej poznatky sa v súčasnosti uplatňujú na rozličných úsekoch života, najmä v zdravotníctve, poľnohospodárstve, lesníctve, skladovníctve atď.

V zdravotníctve nám entomológia pomáha napríklad objasňovať vzťahy medzi hmyzom a človekom, keďže hmyz sa zúčastňuje pri prenose pôvodcov transmitívnych nákaz, ako sú vírusy, baktérie a parazitické červy. Na úseku poľnohospodárstva a lesníctva entomológia objasňuje vzťahy medzi hmyzom a poľnými alebo lesnými kultúrami v kladnom alebo zápornom zmysle. Poskytuje tak veľmi dôležité informácie, na základe ktorých dnes s úspechom pristupujeme k integrovanej ochrane rastlín. Podrobné štúdium hmyzieho tela a jeho podivuhodných orgánov, najmä zmyslových, slúži napr. pri rozvíjaní techniky a výsledky entomologických výskumov sa aplikujú napr. v akustike, optike, aviatike ap.

Slovenská entomologická spoločnosť pri utváraní predpokladov pre optimálny rozvoj entomológie a jej spoločenského využitia v prospech našej socialistickej spoločnosti ustanovila komisiu, ktorá reviduje doteraz používané slovenské entomologické termíny a utvára ďalšie potrebné názvy.

Komisia pracuje v tomto zložení: univ. prof. RNDr. Ladislav K o r b e l (predseda), Katedra všeobecnej zoológie a fyziológie živočíchov PFUK v Bratislave, RNDr. Adela B e l á k o v á, CSc., Katedra všeobecnej zoológie a fyziológie živočíchov PFUK v Bratislave, Ing. Ján J a s i č, CSc., Ústav experimentálnej fytopatológie a entomológie SAV v Ivánke pri Dunaji, RNDr. Ladislav J e d l i č k a, Katedra systematickej a ekologickej zoológie PFUK v Bratislave, PhDr. Ivan M a s á r, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, RNDr. Ivan O r s z á g h, CSc. (tajomník), Katedra systematickej a ekologickej zoológie PFUK v Bratislave.

Komisia bola postavená pred neľahkú úlohu. Slovenské entomologické názvoslovie prakticky nejestvovalo a každý z autorov alebo prekladateľov entomologických diel používal vo väčšej alebo menšej miere vlastné názvy, niekedy ich prebral od iného autora, alebo utváral (adaptoval) prepisom z češtiny. Za tejto situácie musela komisia zhrnúť doteraz používané názvy a kriticky zhodnotiť, do akej miery sú odborne, jazykovo i svojím obsahom vhodné pre odbornú terminológiu. Ak sa doteraz používalo viacero názvov na označenie toho istého pojmu, komisia schválila ten, ktorý väčšmi vyhovoval z odbornej a jazykovej stránky; pri výbere sa prizeralo aj na prax na vysokých školách a na stav v príbuzných biologických disciplínach. V istých prípadoch bolo potrebné odmietnuť prv použitý názov, a to vtedy, keď svojím obsahom alebo formou nezodpovedal požiadavkám kladeným na odborné názvy. V prípadoch, keď slovenský názov vôbec nebol doteraz utvorený, komisia vybrala vhodný názov zo slovnej zásoby slovenského jazyka, alebo utvorila nový termín v súlade so slovotvornými zákonitosťami slovenčiny. V niektorých prípadoch komisia pokladala za najúčelnejšie prevziať do slovenskej entomologickej terminológie slovenskú adaptáciu latinského termínu.

Výsledky práce komisie sa budú verejnosti postupne predkladať v tematických celkoch v takom poradí, v akom sa spracujú. V každej uzavretej časti (napr. vonkajšia kostra hlavy) sú termíny usporiadané systematicky. Najprv je vždy uvedený latinský termín, vedľa neho slovenský názov. V úvode ku každému tematickému celku budú nevyhnutné odborné i jazykové vysvetlivky a poznámky. V istých prípadoch kvôli jednotnosti výkladu a správnemu pochopeniu termínov zaradíme obrazové prílohy. Pri každej kapitole bude uvedené, kto pripravil podklady a návrhy pre komisiu.

2. Všeobecné názvy

Medzi všeobecné názvy sú zahrnuté názvy spoločné pre celú oblasť morfológie a anatómie hmyzu. Sú to názvy označujúce základné smery

a roviny hmyzieho tela a jeho častí (napr. *basalis — základový, distalis — vzdialenejší, verticalis — zvislý*), názvy označujúce príslušnosť k niektorej časti hmyzieho tela (napr. *abdominalis — bruškový, alaris — krídlový*). Sú tu ďalej názvy všeobecného charakteru uplatňujúce sa aj v zložených a viacslovných názvoch (napr. *commissura — spojka, musculus — sval, apex — vrchol*).

Na rozdiel od ostatných častí názvoslovia sú všetky názvy usporiadané abecedne podľa latinských termínov.

Pri ustaľovaní a tvorbe slovenských názvov v tejto časti sa komisia pridržala zväčša vžitých a ustálených názvov v entomológii aj v iných odboroch (humánna anatómia a i.). Pri niektorých termínoch sa pripúšťajú dve podoby — domáca a slovakizovaná latinská (napr. *basalis — základový, bazálny; verticalis — zvislý, vertikálny*) sčasti preto, aby sa predišlo nejasnostiam (napr. *brušná strana bruška — ventrálna strana bruška*). Podobne sa pre niektoré latinské názvy ustálili dva slovenské ekvivalenty, a to najmä vtedy, keď sa tým odstránila homonymia (napr. *truncus — kmeň, trup*).

Podklady pre komisiu pripravili L. Jedlička a I. Országh.

abdominalis	bruškový
accessorius	prídavný
alaris	krídlový
analis	análny
anterior	predný
appendix	prívesok
apex	vrchol
apicalis	koncový
basalis	základový, bazálny
capitalis	hlavový
caudalis	chvostový, kaudálny
cavum	dutina
cellula	bunka
cervicalis	krčný
commissura	spojka
commissuralis	spojkový
condylus	kondyl
condylicus	kondylový
corpus	telo, teleso
crista	hrebeň
distalis	vzdialenejší, distálny
dorsalis	chrbtový, dorzálny
endosceletum	vnútorná kostra
exosceletum	vonkajšia kostra

externus	vonkajší
foramen	otvor
fossa	jamka
fovea	jamka
frontalis	čelový
genitalis	genitálny
glandula	žľaza
glandularis	žľazový
horizontalis	vodorovný, horizontálny
inferior	dolný
intermedius	prostredný
internus	vnútorný
lamina	platnička
lateralis	bočný, laterálny
lobularis	lalôčikový
lobus	lalôčik
longitudinalis	pozdĺžny
macula	škvrna
marginalis	okrajový, marginálny
medialis	prístredný, mediálny
medius	stredný
medianus	stredový
membrana	blana, blanka
muscularis	svalový
musculus	sval
nervus	nerv
organum	orgán
pars	časť
pedalis	nožný
porta	vrátka
porus	otvor
posterior	zadný
processus	výbežok
proximalis	bližší
radix	koreň
regio	oblasť
sagittalis	predozadný, sagitálny
sceletum	kostra
segmentalis	článkový
segmentatus	článkovaný
septum	priehradka
sexualis	pohlavný
sinus	splav

spina	tŕň
stratum	vrstva
superficialis	povrchový
superior	horný
tela	tkanivo
temporalis	spánkový
terminalis	koncový, terminálny
thoracalis	hrudný
transversalis	priečny
truncus	kmeň, trup
tuba	trubica
tubalis	trubicový
valva	chlopňa, chlopnička
valvula	chlopnička
valvularis	chlopničkový
ventralis	brušný, ventrálny
verticalis	zvislý, vertikálny
vestibulum	predsienka, predsieň
visceralis	útrobný

3. Hlava hmyzu

Pri ustaľovaní názvov z tohto vecného okruhu sme postupovali od základných morfologických častí hlavy až po jej prívesky — ústne orgány a tykadlá. Takisto ako pri všeobecných názvoch aj tu sa zväčša použili už vžité názvy, napr. *čelo (frons), záhlavie (occiput), spánky (tempora)*, ale utvorili sa aj nové, napr. *záčelie (postfrons), zálície (postgena), podlície (subgena), zazáhlavie (postocciput), predná časť čelového štítka (anteclypeus), zadná časť čelového štítka (postclypeus).*

Pri niektorých skleritoch hlavy a najmä jej príveskov utvorili sa slovenské názvy adaptáciou latinských názvov, napr. *pleurostóm (pleurostomium), superlingva (superlingua), skapus (scapus), pedicel (pedicellus), lacínia (lacinia), galea (galea), postmentum (postmentum), prementum (praementum).*

Namiesto zaužívaného názvu *Johnstonov orgán* komisia ustálila názov *pedicelový orgán.* Je to osobitný zmyslový orgán, umiestený v druhom tykadlovom článku (v pediceli). Nový názov má väčšiu informatívnu silu a je významovo priezračnejší.

Aby sa zvýšila názornosť uloženia niektorých skleritov na hlave, prikladáme aj obrázkové prílohy.

Podklady pre komisiu pripravila A. Belákova.

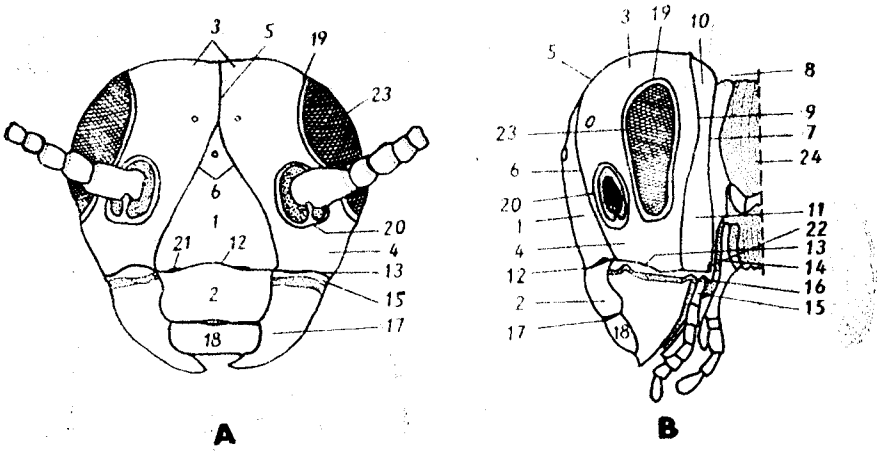

Obr. 1. Schematické znázornenie hlavy hmyzu spredu (A) a zboku (B). (z Eidmanna, podľa Snodgrassa). 1 — čelo, 2 — čelový štítok, 3 — temeno, 4 — líce, 5 — vencovitý šev, 6 — záčelový šev, 7 — zazáhlavový šev, 8 — zazáhlavie, 9 — záhlavový šev, 10 — záhlavie 11 — zálícia, 12 — nadústny šev, 13 — pleurostomálny šev, 14 — podústny šev, 15 — pleurostóm, 16 — podústie, 17 — klypeolabrálny šev, 18 — horná pera, 19 — očný šev, 20 — tykadlový šev, 21 — predná tentóriová jamka, 22 — zadná tentóriová jamka, 23 — zložené oko, 24 — krčná oblasť

cranium	hlavová kapsula
foramen occipitale	záhlavový otvor
cranium pantotreme	pantotrémna hlavová kapsula
cranium acrotreme	akrotrémna hlavová kapsula
cranium mesotreme	mezotrémna hlavová kapsula
epicranium	epikránium
sutura epicranialis	epikraniálny šev
sutura coronaria	vencovitý šev
sutura frontalis	čelový šev
sutura postfrontalis	záčelový šev
sutura occipitalis	záhlavový šev
postfrons	záčelie
sutura epistomalis	nadústny šev
sutura frontoclypealis	frontoklypeálny šev
sutura pleurostomalis	pleurostomálny šev

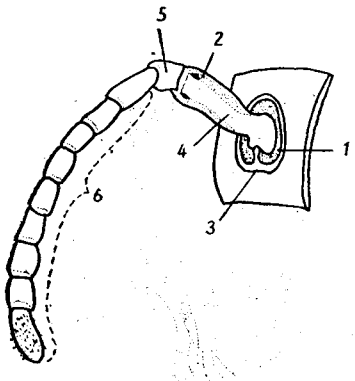

Obr. 2. Tykadlo hmyzu
1 — tykadlová jamka, 2 — tykadlové svaly, 3 — tykadlový šev, 4 — skapus, 5 — pedicel, 6 — bičík

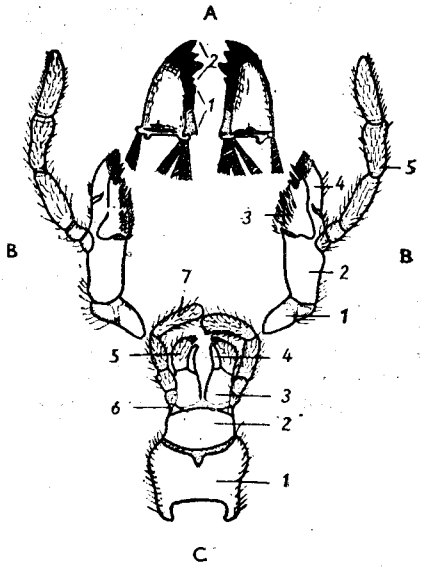

Obr. 3. Ústne orgány hmyzu
A — hryzadlo, 1 — ostrie, 2 — rezáky, B — čeľusť, 1 — čap, 2 — kmeň, 3 — lacínia, 4 — galea, 5 — čeľustové hmatadlo, C — spodná pera, 1 — podbradok, 2 — brada, 3 — prementum, 4 — glosa, 5 — paraglosa, 6 — palpiger, 7 — spodnoperové hmatadlo

sutura hypostomalis	podústny šev
sutura occularis	očný šev
sutura antennalis	tykadlový šev
regio frontoclypealis	frontoklypeálna oblasť
frons	čelo
clypeus	čelový štítok
anteclypeus	predná časť čelového štítka
postclypeus	zadná časť čelového štítka
parietalia	parietálne sklerity
vertex	temeno
gena	líce
occiput	záhlavie

postgena	zálície
subgena	podlície
regio subgenalis	podlícna oblasť
pleurostomium	pleurostóm
hypostomium	podústie
clypeolabrum	klypeolabrum
sutura clypeolabralis	klypeolabrálny šev
labrum	horná pera
epipharynx	epifarynx
torma	tormálny sklerit
labium	spodná pera
hypopharynx	hypofarynx
superlingua	superlingva
fultura	fultúra
postocciput	zazáhlavie
sutura postoccipitalis	zazáhlavový šev
sutura labialis	spodnoperový šev
tempora	spánky
tentorium	tentórium
corpus tentorii	telo tentória
apophysis	apofýza
caput orthognathale	ortognátna hlava
caput prognathale	prognátna hlava
caput opistognathale	opistognátna hlava
fovea antennalis	tykadlová jamka
scapus	skapus
pedicellus	pedicel
organum Johnstoni	pedicelový orgán
flagellum	bičík
antennae aequales	rovnakočlánkové tykadlá
antennae inaequales	rôznočlánkové tykadlá
antennae filiformes	nitkovité tykadlá
antennae ensiformes	mečovité tykadlá
antennae moniliformes	ružencovité tykadlá
antennae serratae	pílkovité tykadlá
antennae rhopaliformes	hrebeňovité tykadlá
antennae pectiniformes	pierkovité tykadlá
antennae penniformes	hlavičkovité tykadlá
antennae claviformes	kyjačikovité tykadlá
clavus (clavula)	kyjačik
antennae geniculatoclavatae	lomené tykadlá
antennae lamellatae	lupienkovité tykadlá
antennae pennatofiliformes	prasličkovité tykadlá

antenna baculiformes	tyčinkovité tykadlá
antennae aristatae	ostinové tykadlá
arista	ostina
funiculus	funikul
trophi	ústne orgány
trophi masticatorii	hryzavé ústne orgány
terebra	hrot
mola	ostrie
dentes incisivi	rezáky
cardo	čap
stipes	kmeň
eustipes	pravý kmeň
palpifer	palpifer
palpus maxillaris	čeľusťové hmatadlo
lacinia	lacínia
digitus	čeľusťový výbežok
praemaxillare	čeľusťové zúbky
galea	galea
postmentum (postlabium)	postmentum
praementum (praelabium)	prementum
submentum	podbradok
mentum	brada
palpiger	palpiger
subgalea	subgalea
palpus labialis	spodnoperové hmatadlo
glossa	glosa
paraglossa	paraglosa
salivium	salívium
trophi rodilolinctiles	hryzavo-lízavé ústne orgány
complexus maxillolabialis	maxilolabiálny komplex
lorum	lórum
labellum	labelum
trophi linctilosuctiles	lízavo-cicavé ústne orgány
proboscis	cuciak
pilifer	pilifer
haustellum	lízadlo
glandulae labiales	spodnoperové žľazy
trophi punctilosuctiles	bodavo-cicavé ústne orgány
lamina mandiburalis	hryzadlová doštička
lamina maxillaris	čeľusťová doštička
canalis labialis	spodnoperový žliabok
stilus mandibularis	hryzadlový bodec

stilus maxillaris	čeľustový bodec
ductus suctilis	cicavý kanálik
ductus salivaris	slinový kanálik
antia suctilis	nasávacia pumpa
intracephalicus	intracefalický
extracephalicus	extracefalický
larvae eucephalicae	eucefalické larvy
larvae acephalicae	acefalické larvy
larvae hemicephalicae	hemicefalické larvy
crumena	miešok
mala	mala
atrium	predústa
sceletum cephalopharyngeale	hlavohltanová kostra
hamuli orales	ústne háčiky
sclerus suboralis	podústny sklerit
sclerus pharyngalis	hltanový sklerit
lingula	jazýček
cervix (collum)	krčná oblasť
cervicalia	cervikálie
laterocervicalia	bočné cervikálie
dorsocervicalia	chrbtové cervikálie
ventrocervicalia	brušné cervikálie

ROZLIČNOSTI

Letisko Sliač, letisko Tri duby

Letisko Sliač leží na území starej osady a majera Tri Duby. Z osady ostal majer, na ktorom ešte r. 1930 žilo 43 osôb. O letisku sa v turistickom sprievodcovi Po stopách SNP píše toto: „Jedno z najväčších letísk na Slovensku, ktoré sa s celou svojou posádkou pridalo na stranu povstalcov, bolo letisko na Troch Duboch." Častejšie sa však používala podoba *Tri duby,* pričom sa raz písala s veľkým, inokedy s malým *d.* Tak napr. v spomínanej príručke sa píše, že sovietske lietadlá prepravili na *Tri Duby* dovedna 1739 osôb a 248 ton zbraní, streliva a iného vojnového materiálu ako pomoc ZSSR bojujúcim

povstalcom. Na spiatočnej ceste odviezli mnoho ťažko ranených vojakov a partizánov do sovietskych nemocníc.

Dnes je úradný názov letiska *Sliač*, pomenovanie *Tri duby* sa ako historický názov využíva v súvislosti so Slovenským národným povstaním. Častejšie sa zjavuje aj v týchto dňoch, v ktorých si pripomíname tridsiate výročie slávneho úseku našej národnej histórie.

Neustálené písanie historického názvu letiska *(Tri duby* i *Tri Duby)* nastoľuje otázku, ako sa tento názov má podľa platných pravopisných pravidiel vlastne písať.

Vo viacslovných názvoch obcí a osád sa píšu všetky plnovýznamové slová s veľkým písmenom, napr. *Teplý Vrch, Čierna Voda, Ruský Potok,* ale v ostatných viacslovných zemepisných názvoch, podobne ako aj v názvoch inštitúcií, ustanovizní sa vždy píše s veľkým písmenom iba prvé slovo názvu, v ostatných slovách názvu sa veľké písmeno píše iba vtedy, ak sú aj samy vlastnými menami, napr. *Veľký Sokol, Predná Magura* — ale *Ostrý vrch, Čierny Váh* — ale *Čierny potok, Čierna voda* a pod.

Spätosť názvu letiska s názvom osady (majera) by teda svedčila v prospech písania *Tri Duby*. Lenže osada *Tri Duby* dnes neexistuje, hoci ešte na mape z roku 1806 je zakreslená ako samostatná obec a takisto ju hodnotí lexikon J. Lipského z roku 1808. V čase vzniku letiska to bol už iba panský majer. Starší názov letiska však dnes už prakticky nikto nespája s názvom osady. Okrem toho názov *Tri duby* je typickým názvom časti chotára, pôvodne je to naozaj chotárny názov, názov miesta, na ktorom vznikla osada.

Po zvážení všetkých týchto okolností možno odporúčať písanie názvu *Tri duby* s malým *d*. Takýto spôsob písania je v súlade s pravopisnými pravidlami o písaní veľkých písmen vo viacslovných zemepisných názvoch v spisovnej slovenčine.

Na záver môžeme zopakovať: Súčasný úradný názov letiska je *Sliač*, historický názov *Tri duby* sa používa najmä v súvislosti s významom, ktorý malo toto letisko v čase Slovenského národného povstania. Názov letiska *Tri duby* píšeme s malým *d*.

M. Majtán

Ks

SPRÁVY A POSUDKY

Blahoželáme Dionýzovi Hirkovi

Zvýšenú pozornosť kultúre hovoreného slova venujeme v našom časopise nie náhodne. Je všeobecne známe, ako sa zvýšil počet aktívnych používateľov spisovnej slovenčiny a s tým aj spoločenský význam znejúceho slova. Ortoepická výchova sa stala mimoriadne aktuálnou. Pri tejto výchove osobitne významnú úlohu majú živé vzory kultivovanej výslovnosti. Ak sa prv takéto vzory dávali za príklad skoro výlučne zo scény Slovenského národného divadla, hľadajú sa dnes aj v rozhlase a televízii, teda v inštitúciách, ktoré majú mimoriadny vplyv na kultúru hovoreného prejavu. K takýmto vzorom, k nositeľom vyššieho štýlu slovenskej spisovnej výslovnosti celkom isto patrí aj pracovník Čs. rozhlasu v Bratislave Dionýz Hirko, ktorý sa tohto roku dožil šesťdesiatich rokov.

Osobnosť Dionýza Hirku však neznamená pre jazykovú kultúru iba vzor kultivovanej výslovnosti. S jeho menom je spojená jedna z najstarších foriem populárnej jazykovej výchovy — rozhlasová jazyková poradňa. Už vyše 12 rokov s neobyčajným pochopením a zaujatím tlmočí D. Hirko rozhlasovým poslucháčom odpovede na aktuálne jazykové problémy a svojím nevtieravým, kultivovaným spôsobom podáva poučenia, rady, informácie a dakedy aj dosť zložité výklady z otázok jazykovej kultúry, zo slovenskej gramatiky, lexiky, štylistiky, z pravopisu aj výslovnosti. Osobitnou prednosťou týchto výkladov je to, že sa realizujú zvukovo a pôsobia popri svojej obsahovej stránke aj ako príklad vzornej výslovnosti a prednesu. Dionýz Hirko však nie je iba pasívnym interpretom jazykovej poradne. Už dlhší čas je aj výkonným rozhlasovým redaktorom tejto relácie. Priamo spolupracuje s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV a aktívne sa zúčastňuje na tvorbe jazykovej poradne. Jeho pomoc sa prejavuje najmä pri zvukovej realizácii jazykových poznámok, dbá teda o to, aby napísaná predloha vyznela v hovorenej podobe nielen správne, ale i živo a naozaj rozhlasovo. D. Hirko túto záslužnú prácu vykonáva na podklade odborných vedomostí o zákonitostiach spisovnej slovenčiny.

Záujem o rodný jazyk získal Dionyz Hirko ešte počas štúdií na Reálnom gymnáziu v Michalovciach (v Michalovciach sa i narodil 4. sept. 1914) a na Pedagogickej akadémii v Bratislave ho ďalej rozvinul. V rodných Michalovciach pôsobil ako učiteľ vyše desať rokov. Po prechodných zamestnaniach počas frontu vstúpil v r. 1946 do služieb Čs. rozhlasu, a to najprv v Košiciach, kde pôsobil ako hlásateľ 11 rokov. Jeho rozhlasová práca pokračovala v Bratislave, a to funkciou vedúceho hlásateľov. Neskôr sa stal redaktorom Jazykovej poradne v Hlavnej redakcii propagandy a je ním doteraz.

Hlas D. Hirku poznajú tisícky rozhlasových poslucháčov. Spája sa im s pojmami jazyková správnosť, vzorná výslovnosť, kultúra reči. Majiteľovi tohto hlasu — Dionýzovi Hirkovi — želáme veľa zdravia a radosti z práce, aby jazyková kultúra mala v ňom ešte dlho dobrú pomoc a vzor.

M. Pisárčiková

Malý synonymický slovník

(M. Pisárčiková — Š. Michalus: Malý synonymický slovník. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1973, 317 s.)

Cieľ synonymického slovníka je jasný: uviesť a systemizovať synonymné slová v danom jazyku. Autori recenzovaného synonymického slovníka si však kladú vyšší cieľ, formulujú ho v úvode takto: „nájsť potrebné slovo, pripomenúť zabudnutý výraz alebo osviežiť vlastnú — vždy do istej miery ohraničenú — slovnú zásobu novým výrazom" (5).

Práve pre túto praktickú orientáciu treba na Malý synonymický slovník upozorniť v našom časopise a všimnúť si, do akej miery vyhovuje vytýčenému cieľu. Prirodzene, v slovníku sa uvádzajú rozličné typy synoným. Najjednoduchší prípad sú také synonymá, kde proti sebe stojí domáce a cudzie slovo, napr. *jazykoveda : lingvistika, rubeola : ružienka, podnebie : klíma, dezertér : zbeh.* V slovníku sa však uvádzajú podobné dvojice aj z oblasti domácich slov, a tam už totožnosť významu — synonymita nie je taká presvedčivá. *Podjazd* má zrejme širší význam ako *podchod* (podchod vo všeobecnosti, podjazd pre vozidlá) alebo sa tieto slová rozlišujú v odbornom jazyku tak, že *podchod* je pre peších, *podjazd* pre vozidlá. *Hrnček* je nádoba iného druhu ako *šálka* i rozsah ich použitia je iný: káva sa podáva v šálkach, mlieko alebo biela káva v hrnčekoch. *Rozsobáš* sa dnes menej používa ako *rozvod, difúzia* sa vždy nerovná *rozptylu.*

Treba poznamenať, že takýchto nediferencovaných dvojíc je v slovníku pomerne málo. Hlavný dôraz kladú autori na spracovanie synonymických radov pri takých slovách, ktoré majú menej terminologický význam alebo majú hodnotiacu platnosť. Tu sa skoro vždy uvádza skutočne bohatý výber slov ako synonymických ekvivalentov. Napr. pri slove *somár* sa popri terminologickom synonyme *osol* uvádza celý rad expresívnych synoným: *hlupák, sprosták, blázon, idiot, truľo, ozembuch, chumaj, chmuľo, trpák, tulpas, trúd, mamľas, neokrôchanec, neotesanec.* V takýchto prípadoch autori naznačujú aj významové členenie. Napr. pri adjektíve *slabý* sa uvádza 17 ekvivalentov, ale člení sa do 4 skupín, uvedených slovami *nevyhovujúci, malý, tenký* a *nevládny.* Z takéhoto počtu synoným si používateľ skutočne môže vybrať najvhodnejší výraz. Pravda, iba vtedy — autori to správne pripomínajú — keď už má dostatočnú slovnú zásobu. Slovník si nekladie za cieľ slúžiť tým používateľom, ktorí sa učia slovenčinu ako cudzí jazyk.

Pri takýchto možnostiach výberu, aký sme ilustrovali na prídavnom mene *slabý*, sú dobrou orientačnou pomôckou typové slová uvádzané v zátvorkách, s ktorými sa jednotlivé synonymá môžu spájať.

Nemožno si žiadať, aby v tomto vlastne prvom synonymickom slovníku súčasnej spisovnej slovenčiny (Garajov slovník vyšiel takmer pred štyridsiatimi rokmi) boli všetky synonymické rady spracované tak, aby nevzbudzovali námietky a poznámky. Preto aj tu chceme upozorniť na niektoré typické postupy, ktoré by sa mali spresniť. Niekedy autori slovníka podľahli tendencii uvádzať ako synonymá iba hodnotiace slová. Napr. pri hesle *podkopať* uvádzajú ekvivalenty *podryť, podlomiť, oslabiť, otriasť, porušiť, narušiť,* pričom

iba *podryť* má neutrálnu platnosť. Synonymické rady sú vcelku vyčerpávajúce a berie sa v nich dostatočný ohľad na postupne vzrastajúcu vzdialenosť od heslového slova. Ak je táto vzdialenosť príliš veľká, naznačuje sa to bodkočiarkou. Uvedieme aspoň jeden príklad. Pri hesle *diametrálny* sa uvádzajú synonymá *protichodný, protikladný, opačný (názor)*, ale synonymum *úplný (rozpor)* sa uvádza za bodkočiarkou. Našli by sa, pravdaže, aj prípady, kde takejto oddeľujúcej bodkočiarky niet a kde skoro už nejde o synonymum. Napr. pri slove *porúchať* sa uvádza na konci radu aj sloveso *zničiť*, ale to sotva bude správne.

Týchto niekoľko poznámok o potrebe ďalšieho zlepšovania Malého synonymického slovníka neznižuje jeho hodnotu. Treba zdôrazniť, že v takejto podobe môže skutočne dobre plniť vytýčený cieľ. A okrem toho dobre spĺňa aj druhý cieľ, za ktorý sa autori akosi zbytočne ospravedlňujú: podáva bohatý výber synoným aj pre také heslové slová, ktoré sa už tradične nepokladajú za plnoprávne prvky slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny. Ide o také slová ako *jednať, dopis, čumieť*.

Želáme si, aby sa Malý synonymický slovník stal každodennou pomôckou v úsilí o kultivované používanie slovenského jazyka a aby sa čoskoro dožil nového vydania.

J. Horecký

Z kníh roku 1972: Han z Islandu

Vo vydavateľstve Tatran vyšiel r. 1972 v edícii Meteor preklad románu známeho francúzskeho spisovateľa V. Huga *Han z Islandu* (prel. I. Dudík). Po prečítaní tohto prekladu sme nútení konštatovať, že z jazykovej stránky nie je na želateľnej úrovni. V preklade sa vyskytujú nedostatky, ktoré značne znižujú jeho hodnotu. Ukážeme, v ktorých prípadoch sa nedodržiava platná kodifikácia spisovnej slovenčiny (príklady nevyčerpávajú všetky prípady). Postupovať budeme podľa jednotlivých plánov spisovného jazyka v ustálenom poradí. Na prvom mieste vždy uvedieme nesprávnu podobu z prekladu, za ňou po pomlčke správny ekvivalent. Pri väčšine kritizovaných chýb podávame aj krátke odôvodnenie. Vo všetkých prípadoch to nie je potrebné preto, lebo mnohé typy chýb a nedostatkov, s ktorými sa tu stretáme, boli už viac ráz predmetom kritiky na stránkach tohto časopisu alebo aj inde, napr. v rozličných populárnych jazykových stĺpčekoch.

H l á s k o s l o v i e a p r a v o p i s. — Pokývkať (s. 73) — *pokyvkať;* odvetil Musdoemon, ktorí chcel (16) — *ktorý* (toto je azda tlačová chyba); archaniela (149) — *archanjela* (na s. 116 je správne *archanjela;* v slove *anjel* a rovnako aj v slove *evanjelik*, ktoré sú cudzieho pôvodu, zachovávame písanie *j* podľa výslovnosti v stredovekej latinčine); berghenskej (13) — *bergenskej* (inde je správne oficiálna podoba *Bergen*, preto má byť aj derivát *bergenský* s *g*, nie *gh*); Holštýn-Augustenbergu (53) — *Holštajnu-Augustenbergu* (nemecké názvy s *ei* sa u nás preberajú s *aj* alebo sa ponecháva pôvodná podoba, porov. *Štajersko, štajerský*, nie „Štýrsko", „štýrsky", *Weimar* nie „Výmar", *Meissen*, nie „Míšeň"); holštýnskej (230) — *holštajnskej;* mun-

ckholmskí (246) — *munck-holmski* (pri rozdeľovaní slov na konci riadka treba prihliadať na členenie slov podľa jednotlivých častí; v tomto prípade sa zreteľne vydieľa časť *Munck-* a *-holm,* ako je aj *Štok-holm;* na s. 118 je správne rozdelenie *Munck-holmu,* podobne aj na s. 28—29 *munck-holmskú);* dron-theimského (313) — *dront-heimského* (tu sa zas vydieľa časť *Dront-,* resp. *dront-* a *-heim);* Kong-sbergu (252) — *Kongs-bergu* (je všeobecne známa časť *-berg,* nie „-sberg"); Schumac-kera (292) — *Schuma-ckera* (v spisovnej slovenčine nerozdeľujeme zložky *ch, dz, dž,* ktoré označujú jednu hlásku; podobne netreba násilne rozdeľovať ani cudzie zložky, ktoré tiež označujú jednu hlásku, v tomto prípade *ck* = *k);* Jeho Excelencia, Jeho excelencia (86) — treba písať jednotne v celej knihe *Jeho Excelencia,* alebo *Jeho excelencia;* vznešená Grófka z Ahlefeldu (56) — *vznešená grófka z Ahlefeldu* (slovo *grófka* nie je vlastné meno, preto ho treba písať s malým písmenom); radu Slona (44) — *Radu slona* (v názvoch radov, vyznamenaní, cien a podobne píšeme s veľkým písmenom určené podst. meno, porov. V Pravidlách slovenského pravopisu príklady *Rad Slovenského národného povstania* a *Rad práce).* V oblasti hláskoslovia a pravopisu ide, ako vidieť, najmä o chyby pri písaní cudzích slov a pri rozdeľovaní slov v písme na konci riadka.

Slovná zásoba. — Sňatok (32) — *sobáš* (ustálený spisovný výraz); odporučenie (128) — *odporúčanie;* v obore (234) — *vo zverníku, vo zverínci* (o slovách „obora", zvernica, zverník sa už písalo v KS, 5, 1971, s. 122—123); umieniť si (130) — *zaumienit si;* naviac (288) — *navyše;* nevhodne sa používajú aj niektoré spojky — o tom pozri ďalej. Do slovnej zásoby prekladu dostali sa teda niektoré nevhodné výrazy, na ktoré sa už v našej jazykovede dávno upozorňuje.

Odvodzovanie slov. — Naviják (97) — *naviják* (platná kodifikácia pripúšťa dlhé *á* po hláske *j* iba v prípone *-ár* alebo *-áreň,* napr. *strojár, strojáreň, vejár);* vyglaskú vežu (92) — *vygliansku* (od miestneho názvu *Vygla* tvorime prídavné meno príponou *-iansky* tak ako pri iných miestnych názvoch, v ktorých na konci slovotvorného základu je skupina spoluhlások, napr. *Brezno — brezniansky, Dukla — dukliansky, Rezno — rezniansky, Jaslo — jasliansky);* Lucyina (233) — *Lucina* (pri cudzích slovách na *-y* sa *-y* vynecháva a pridáva sa príslušná prípona, napr. *rugby — rugbista,* nie „rugbysta", *Netty — Nettin,* nie „Nettyn", *dandy — dandizmus,* nie „dandyzmus").

Morfológia. — Pánovi starostovi (117) — *pánu starostovi;* pánovi Nycholovi Orugixovi (290) — *pánu* (poučenie o správnom skloňovaní slova *pán* je v každej gramatickej príručke i v Pravidlách slovenského pravopisu); erbom Griffenfeldov (77) — *Griffenfeldovcov* (na s. 172 je správne *znaky rodu Griffenfeldovcov);* mládenče (35) — *mládenec, milý mládenec* (v spisovnej slovenčine dnes prakticky používame v oslovení iba nominatív); poručík (ako oslovenie, 74) — *pán poručík* (druhý raz na tej istej strane je správne *pán poručík);* Drakea (230) — *Draka* (vo francúzskych anglických osobných menách koncové *-e* okrem osobitných prípadov vynechávame; podobne má byť aj *Drakov,* nie Drakeov, ako je to na s. 230); nebudeš už zabíjať kamzíkov a losov (215) — *zabíjať kamzíky a losy* (mužské zvieracie podstatné mená sa v množnom čísle skloňujú podľa vzoru dub alebo stroj,

nie chlap); budú nás zabíjať ako starých bažantov (234) — *zabíjať ako staré bažanty;* po krivom chrbáte (161) — *chrbte* (slovo *chrbát* sa výnimočne skloňuje s vynechávaním samohlásky *-á-*); líšiek (155) — *líšok* (po predchádzajúcej dĺžke sa nevkladá dvojhláska *ie*, ale samohláska *o* alebo *e*, napr. *čiarka — čiarok, číslo — čísel;* jedine popri vkladnom *e* sa pripúšťa vkladné *ie: čísel — čísiel);* do odpovedi (183) — *do odpovede* (početné ženské podst. mená zakončené na spoluhlásku prešli od skloňovania podľa vzoru *kosť* ku skloňovaniu podľa vzoru *dlaň);* vychádzal z jeho hrudi (173) — *hrude* (ako v predchádzajúcom prípade); zo sobiej kože (20, 51, 98 — *sobej;* dvojhláska *ie* je iba v tvaroch muž. alebo str. rodu, napr. *sobieho, sobiemu);* zdržovať sa (33) — *zdržiavať sa.* V tejto oblasti prekvapuje najmä nesprávne skloňovanie mužských zvieracích podstatných mien (ich skloňovanie v množnom čísle podľa neživotných podst. mien sa kodifikovalo už v r. 1940, teda už pred štvrťstoročím) a nesprávne skloňovanie privlastňovacích príd. mien typu *páví.*

Syntax. — Využite svojej slobody (35) — *svoju slobodu* (v súčasnej spisovnej slovenčine mnohé genitívne väzby sa nahradili väzbou so 4. pádom alebo inou väzbou, porov. aj *zúčastniť sa na niečom* namiesto staršieho zúčastniť sa niečoho); odložiť k zrelému uváženiu (53) — *na zrelé uváženie* (prípadne: *odložiť a ešte raz znovu dobre uvážiť);* ktorým ma menovali vidieckym katom (109) — *za vidieckeho kata* (ako je *menovať za prezidenta,* nie „prezidentom" a pod.); nenasvedčuje taká odmena o tom, akú dôležitosť pripisoval svojmu príchodu? (309) — *nesvedčí taká odmena o tom;* na čo tie prípravy k obliehaniu (82) — *na obliehanie;* v tejto chvíli musí byť dokonale vidieť maják (153) — *musí sa dokonale vidieť maják, musí byť dokonale viditeľný maják, musíme dokonale vidieť maják.* Početné nedostatky sa vyskytujú v interpunkcii, najmä pri kladení čiarok. V početných prípadoch čiarka chýba (chýbajúce čiarky uvádzame v zátvorkách): *na hlavu Hana z Klipstaduru na Islande, vraha, podpaľača (,) vypisuje sa odmena* (150; voľný prístavok sa oddeľuje čiarkou); *neurážajte pred súdom sudcov, ktorí vás odsúdili (,) a kráľa, ktorý vám dal týchto sudcov* (299); *obrátil sa bez otáľania na zajatca, čo sedel vedľa starca(,) a opýtal sa ho na meno* (300); *trápenie, ktoré, ako sa zdá(,) jej spôsobuje* (57). Takýchto prípadov je v preklade väčší počet. Nesprávne sa používajú aj niektoré spojky, napr. akonáhle (59, 81, 200) — *len čo, sotva, ledva, hneď ako; netrpezlivo čakal na chvíľu, kedy dorazia na zrúcaniny* (165) — *keď* (to je veľmi častá chyba).

Na záver môžeme zopakovať len to, čo sme už uviedli na začiatku. Je tu priveľa nedostatkov, najmä priam základných nedostatkov v interpunkcii. To nás do značnej miery prekvapuje najmä v prípade vydavateľstva Tatran, ktorého iné vydania, pokiaľ je nám známe, bývajú na dobrej alebo aj veľmi dobrej jazykovej úrovni. V budúcnosti bude potrebné venovať jazykovej stránke jednotlivých vydaní v edícii *Meteor* väčšiu pozornosť. Je len pochopiteľné, že pri prípadnom ďalšom vydaní prekladu románu Han z Islandu sa musí urobiť starostlivá revízia celého prekladu (nesledovali sme pri tom otázku, či preklad z francúzštiny je správny, resp. adekvátny súčasným požiadavkám, ktoré nastoľuje teória prekladu).

L. Dvonč

Pochvala, no s výhradou

V roku 1970 vyšiel vo vydavateľstve SÚV SZM Smena v Bratislave preklad románu A. J. Cronina *Labutí kaštieľ*. O podmanivej sile tejto 250-stranovej knižky sa už čitatelia mali možnosť presvedčiť.

Cronin, známy anglický spisovateľ, si za námet románu vybral zdanlivo banálny príbeh: rekreačnú plavbu z Anglicka na Kanárske ostrovy, ktorá stačila na vyliečenie zlomeného srdca nepochopeného lekára. Na tomto príbehu s majstrovským zmyslom pre drobnokresbu a karikatúru vykreslil citový a záujmový svet desiatky cestujúcich. Podarilo sa mu skonštruovať zaujímavú súhru osudov týchto individualistov, stigmatizovaných kliatbou sociálnych bariér, na ktoré nešetril čerň intelektuálskej kritiky.

Prekladateľka Elena Chmelová si zaslúži pochvalu za úspešné pretlmočenie diela do slovenčiny. V preklade naplno využila bohatý inventár hovorových, expresívnych aj slangových vyjadrovacích prostriedkov, ktoré vhodne dokresľujú drsnú individualitu románových postáv. Zaiste nezaškodí, ak aspoň daktoré vytrhneme z kontextu a zamyslíme sa nad nimi: *bol ješák, namojveru* (str. 9), *namojdušu, senzi* (tamtiež), *do frasa* (10 a 104), *rypáky pchajú do hnoja nevedomosti* (12), *Držte hubu! Nebrechajte na mňa!* (64), *s tým prekliatym starým paprndákom* (103), *bola som z toho celkom paf* (131), *vám je predsa fuk, či* (tamže), *netáram vospust sveta* (167), *prikvitol včera v noci do mesta a obracal ho hore nohami* (167, *prekutával hoť, pánabeka, ten dostal výprask... A vy ste fit?* (172), *je mi to strašne proti srsti* (173), *matička skákavá, bolo by to ohromné* (176), *Prečo, doparoma, žiadať..., to zaboha nerozumiem* (184), *Nebuďte hr-hr!* (227). Príznakovosť uvedených prostriedkov je nepochybná. Hovorová alebo slangová podfarbenosť prehovorov vyjadruje zámery autora a prehodnocuje aj výpovede osôb, ktoré svojím sociálnym postavením patria k smotánke kapitalistickej spoločnosti.

Škoda, že sa nie všetky štylisticky príznakové prostriedky v preklade použili funkčne, na charakterizáciu postáv. Napríklad z repertoáru bežne používaných pobádacích častíc *však, však-že, pravda, však-ver, však-hej* sa v preklade uplatňuje len zriedkavejší variant *však-áno* a nárečová podoba *nošak*. Prekladateľka upotrebila tieto výrazy bez zámeru charakterizovať svojský spôsob reči viacerých postáv: Corcorana (96, 173, 178, 227), Baynhamovej (25, 101), Hemmingwayovej (27 a 216), Tranterovej (163), Harveyho (167), Carra (170) i Trantera (183). Neúčelnosť použitia príznakovej častice *nošak* je zrejmá z toho, že si ju osobitne neobľúbila ani jedna románová postava. Corcoran sa prihovára takto: *„Zachránili ste paničke život, nošak?“* (s. 227) Ale o chvíľočku už kladie otázku takto: *„Chcete sa dostať domov, však-áno?“* Rovnako bez charakterizačných úmyslov sa použili obidve častice vo výpovediach Hemmingwayovej (27 a 216).

Novotou zaváňa aj výraz *dať do frcu* (s. 103) majúci povahu frazeologizmu a význam „ľahkomyseľne pustiť, utratiť, premárniť, prepásť“. Použil sa v tomto ironicky podfarbenom dialógu:

Mňa neprekabátite, Vy a podnikať! Čo ste vy dáky Rockefeller? Viem, čo ste robili popoludní v Las Palmas. Založili ste kravatovú ihlicu. Áno, kohútik, dali ste ju do frcu, aby ste za ňu dostali za hrsť drobných, aby ste si mohli

trochu zahrať rummy. A teraz ste ešte aj to prehrali s Hemmingwaykou.

Na tomto úryvku sa dá názorne ukázať hovorovosť textu ako jeho základná vlastnosť. Oznamovacie vety sa v ňom striedajú so zvolacími a opytovacími. Gradácia pri nastoľovaní faktov (iste až bezohľadná) umocňuje presvedčivosť prehovoru. Hovorové vyjadrovacie prostriedky (*dáky, za hrsť drobných, s Hemmingwaykou,* t. j. s hovoriacou osobou) sa prepletajú s ďalšími príznakovými slovami a konštrukciami (*prekabátiť, kohútik, dať do frcu*). Príznak hovorovosti treba vidieť i v reťazení vedľajších cieľových viet uvádzaných spojkou *aby*. Hovorovosť je tu totiž štylistickým zámerom.

V románe sú daktoré štylistické nedostatky, ktoré možno tolerovať len ako výlučnosti v rámci citovo podfarbených výpovedí. Uvedieme napr. Tranterovo komické vyznanie ľúbostných citov: *„Dovoľte mi bozkať vás bozkom na ústa, či nevidíte, Elissa, či nevidíte, že vás žiadam, aby ste sa za mňa vydali?"* (186). Nazdávame sa, že aj v najväčších rozpakoch sa povie iba *bozkať na ústa*. Na inom mieste (s. 102) sa použilo takéto frazeologické spojenie: *do čoho sa rozumiete ako kura do piva*. Z domácich frazeologizmov poznáme len *rozumieť sa do dačoho ako hus do piva*. Slovo *kura* namiesto ustáleného *hus* pokladáme za aktualizáciu, ktorú bolo treba uvážiť.

Väčšiu pozornosť bolo treba venovať aj výberu daktorých lexikálnych prostriedkov. Kvalite prekladu nijako neosožia nekorektné slová *okázalo* (41, správ. *slávnostne*), *pokĺbosiť* (96, *poklebetiť, pobesedovať*), *trsmi červených chĺpov* (111, *chumáčmi ...*), *s odporúčajúcimi listami* (168, *s odporúčacími listami*, podobne ako *prijímacie* alebo *prepúšťacie listy*), *ležala na prútenom šezlóne* (185, *na prútenej pohovke, leňoške* alebo *v prútenom kresle*), *vyslovil úprimnú účasť* (184, *sústrasť, súcit*) *žďuchnutím* (170, *štuchnutím*), ba ani nežívé podoby slov *Nanebevstúpenie* (27, *Nanebovstúpenie*), *prichodzí* (124 a 227, *prichádzajúci*), *schudobnelej* (39, *schudobnenej*), *precitlivelosti* (118, *precitlivenosti*) a *skleslý* (187, *sklesnutý, skľúčený*).

V preklade nájdeme i spojenia *Ale čo je na tom čudného?* (27) a *ničového nič* (68) s prídavným menom v genitíve. V súčasnej spisovnej slovenčine sa prídavné mená a zámená s platnosťou prívlastku viažu na zámená *čo, nič, dačo, čosi, voľačo, hocičo, čokoľvek, neviemčo* a iné v pádovej zhode (napr. *čo nové, všeličo iné, čosi také* alebo *také čosi*). Túto zásadu pozná i prekladateľka, veď spojenie *ničového nič* použila v kontexte, v ktorom sa pri dvoch iných konštrukciách rešpektovala spomenutá zásada:

Žltá zimnica! Azda je teraz niečo zlovestné v jase zátoky, niečo drsné v jej farbách? Nie, nič, ničového nič.

V uvedených spojeniach bolo treba použiť zhodné (nominatívne) tvary adjektív: *čo čudné* a *ničové nič*. Prídavné meno *ničový* (s významom „nijakovský") nezaznačuje ešte ani Slovník slovenského jazyka. V spisovnej reči je to teda nové slovo, ktoré pravdepodobne nadobudne domovské právo v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny.

V preklade sme našli aj takéto neurčitkové polovetné konštrukcie: *keď išlo o to (,) nachytať niekoho na rozprávku* (123) a *A ani nepomyslela na to (,) spýtať sa, prečo je Mary tu* (164). Už chýbajúce čiarky pred neurčitkovými konštrukciami naznačujú, že tu ide o novšie konštrukcie, s ktorými sme sa ešte ani nenaučili poriadne narábať. Zdá sa však, že odborný štýl sa nevzdá tohto skladobného prostriedku. Do beletrie ho však netreba vnášať, na to

máme primeranejšie vžité vyjadrovacie spôsoby. Iste by sa boli osvedčili aj v posudzovanom preklade. Napríklad: *keď bolo treba nachytať niekoho na rozprávku; Ani jej na um neprišlo spýtať sa (Ani nepomyslela na to, aby sa spýtala), prečo je Mary tu.*

Nevhodné predložky sa použili v týchto spojeniach: *stiahol pery v nehybnú čiaru* (170, *do nehybnej čiary*), *hlas prešiel v šepot* (177, *do šepotu*), *vybuchla v neovládateľný smiech* (186, *do neovládateľného smiechu*), *pustila sa dlhšou cestou okolo potoka* (178, *popri potoku* alebo *pozdĺž potoka*). Celkom iná je situácia pri predložke *pre* vo vete: *Rozhodli sme sa pre pláž* (72). I keby sme ju nahradili predložkou *za* alebo *na*, výpoveď by ostala príznaková, vhodná len pre ľudí, ktorí všetko zjednodušujú. Takáto slangová výpoveď síce zapadá do kontextu, no bolo treba uvážiť, či jej použitie bude v súlade s požiadavkami jazykovej kultúry. Mnohí čitatelia si totiž ľahko osvojujú extrémne a periférne vyjadrovacie prostriedky. Nepríznaková výpoveď by v danom prípade mohla znieť takto: *Rozhodli sme sa ísť na pláž.*

Svedomie korektorky by sa malo ozvať aspoň pri korektorských chybách *naplňalo* (68, správ. *napĺňalo*), *omielal* (189, *omieľal*), *schodami* (101, 114 a 180, *schodmi*). Zbadali sme i nesprávne rozdelenia slov na konci riadka: *zas-tal* (120, *za-stal*), *výz-nam* (134, *vý-znam*). Bez potreby sa kládla čiarka za nedôrazovou časticou *nuž: Nuž, teraz je už preč* (111); *Nuž, je mi ľúto* (177) aj inde. Zato však čiarka chýba pred spojkou *a*, ak sa ňou uvádza dôsledková veta: *povedzte slovo* (,) *a o chvíľočku vám dám kávu* (177).

Uvedené nedostatky vrhajú isté tiene na kvalitu ináč vydareného prekladu. Boli by sme radi, keby sa už neopakovali v ďalších vydaniach Labutieho kaštieľa, ba keby naše dobre mienené rady pomohli v tvorivej práci aj iným prekladateľom.

F. Sabol

SPYTOVALI STE SA

Aerosól. — L. K., Chirana Piešťany: „Slovo *aerosól* sa používa v rozličných obmenách: *aerosol, aerosoľ, aerosól*, množné číslo *aerosoli, aerosóly*. Ani vyslovovanie nie je jednotné — podnes ešte počuť výslovnosť *erozól* (popri znení *aerosól*). Prosíme Vás, vysvetlite, ktorá písaná a zvuková podoba tohto slova je správna."

Aerosól, ako sa uvádza aj v liste nášho čitateľa, je koloidný systém tuhých alebo kvapalných častíc rozptýlených v plyne. Je to teda aerodisperzná sústava alebo aerodisperzoid. V súvislosti s touto vlastnosťou sa ukazuje ako nemožné a vecne nesprávne pomenovanie *aerosoľ*, lebo by naznačovalo, že ide o akúsi vzdušnú soľ. Ide o výsledok rozpúšťania, preto je v základe práve koreň *-sol-* (z latinského *solutio*). Podobne ako v mnohých slovách

latinského pôvodu i v slove *aerosól* sa ujala dlhá výslovnosť. Túto výslovnosť (a potom aj pravopis) odporúčame aj preto, aby sa ukázal zreteľne rozdiel od slova *soľ*, ako aj preto, aby sa podporila výslovnosť *-sól*, nie *-zól*. Výslovnosť *érozol, erozol* treba označiť ako nesprávnu, nespisovnú. V iných prípadoch výslovnosť dvoch hlások *a-e* ako *é* je príznakom hovorovosti (porov. napr. *eroplán, erovka*).

Slovo *aerosól* je mužského rodu a skloňuje sa podľa vzoru dub, teda *ten aerosól, toho aerosólu, v aerosóle, tie aerosóly.*

J. Horecký

Strieborník, striebornictvo, striebornícky. — Pracovník Ministerstva práce a sociálnych vecí SSR: „Ako pomenovať osobu zaoberajúcu sa výrobou úžitkových a ozdobných predmetov zo striebra?"

V Slovníku slovenského jazyka V (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965) sa uvádza názov *zlatník* s významom „kto spracúva zlato alebo iné drahé kovy na rozličné ozdobné alebo úžitkové predmety; kto tieto predmety predáva". Podľa výkladu slova *zlatník* by sa zdalo, že názov osoby spracúvajúcej striebro nie je potrebný, lebo aj striebro patrí medzi drahé kovy. Ak sa však pracovník skutočne špecializuje iba na spracovanie striebra, potom je opodstatnené utvoriť zodpovedajúci názov. Pri utvorení názvu osoby zaoberajúcej sa výrobou predmetov zo striebra môže byť modelom práve slovo *zlatník*, ktoré je utvorené príponou *-ník* priamo od názvu veci, teda od slova *zlato*. Od podstatného mena *striebro* utvoríme príponou *-ník* názov *strieborník*, pričom slovotvorný základ *striebr-* sa rozširuje o vkladnú samohlásku *o* na *striebor-* (porov. všeobecne známe prídavné meno *strieborný*). Tým istým slovotvorným postupom ako názvy *zlatník* a *strieborník* sú utvorené aj iné názvy osôb, napr.: *čašník, klobučník, kožušník, súkenník, zámočník.*

Prechýlenú ženskú podobu od názvu *strieborník* utvoríme príponou *-ka*, pričom koncová spoluhláska *-k* zo slovotvorného základu sa zmení na *-č*, teda *striebornička*, podobne ako v názvoch *klobučník — klobučníčka, zámočník — zámočníčka*. Od názvu osoby *strieborník* možno príponou *-stvo* utvoriť aj názov odboru, ktorého náplňou je spracovanie striebra a výroba ozdobných a úžitkových predmetov zo striebra, a to názov *striebornictvo*. Príslušné vzťahové prídavné meno utvoríme príponou *-cký*, teda *striebornícky*.

Na záver opakujeme, že názov osoby zaoberajúcej sa výrobou úžitkových a ozdobných predmetov zo striebra je *strieborník*, prechýlená podoba *striebornička*, názov odboru, ktorého náplňou je výroba strieborných ozdobných a úžitkových predmetov, je *striebornictvo* a príslušné prídavné meno je *striebornícky*.

M. Považaj

Ómama? — Koncom mája sme počúvali preklad rozhlasovej hry maďarského autora Lajosa Marótiho *Babie leto*. Rušivo v nej pôsobil výraz *ómama* na označenie starej mamy.

Toto slovo je síce známe na okrajovom území, kde sa stretá slovenské obyvateľstvo s maďarským, a miestami ho používajú niektorí starí obyvatelia

v južnejších mestách, ale do spisovného jazyka ho nemožno vnášať. Ak prekladateľka chcela použiť familiárne slovo, mohla si vybrať všeobecne známe *starká, stará mama* (v celej hre zaznelo toto spojenie iba veľmi zriedka).

Pri sledovaní tejto rozhlasovej hry sme občas mali dojem, že počujeme *ó, mama.* A čo potom väčšina poslucháčov, ktorým je slovo *ómama* vonkoncom neznáme? V preklade hry sa vyskytli aj iné jazykové chyby (napr. *lehátko* namiesto *ležadlo).* Keď sa musí každý preklad (a vôbec napísaný text), ktorý sa má vytlačiť, z jazykovej stránky upraviť, prečo by sa nemal apretovať aj text, ktorý sa vysiela v rozhlase?

K. Palkovič

NAPÍSALI STE NÁM

Janko Matúška, nie Matuška

Zbadal som, že v ostatnom čase sa takmer sústavne píše meno autora slovenskej časti našej štátnej hymny s krátkym *a: Ján Matuška.* Je to chyba a nepresnosť, pretože tento oravský rodák sa celý život písal *Ján Matúška* a tak ho písali aj všetci vrstovníci a neskorší slovenskí autori.

Chyba pravdepodobne vzniká pod vplyvom písania priezviska iných slovenských osobností — skladateľa *Janka Matušku* a člena SAV, národného umelca *Alexandra Matušku.* Mnohí používatelia jazyka veľmi nerozmýšľajú, a keďže si títo dvaja píšu priezvisko v podobe *Matuška,* prispôsobujú si podľa toho aj priezvisko autora našej hymny. Ide o dva varianty toho istého priezviska, ktoré môže každý nositeľ písať jedným alebo druhým spôsobom. Ako nesmieme vyčítať Jankovi a Alexandrovi Matuškovi, že si priezvisko písali, resp. píšu v podobe *Matuška,* tak nesmieme ani v priezvisku dávnejšieho autora meniť ustálený spôsob písania, najmä keď sa sám autor stále a dôsledne podpisoval *Matúška.*

Pokladáme za potrebné upozorniť, že priezvisko je tiež pod ochranou zákona. Každý musí používať meno (krstné meno) a priezvisko a musí ho používať v ustálenej podobe, ktorú možno zmeniť len s úradným povolením. Prirodzene, ustálenú podobu mena a priezviska musia rešpektovať aj druhí a musia ho písať presne tak ako jeho nositeľ. Nemôžu sa teda dvaja-traja ľudia dohovoriť a povedať si: „Toho alebo tamtoho budeme odteraz písať takto..." Pri rodnom mene je možná odchýlka — napr. v tom, že mená *Ruda Brtáňa* alebo *Ruda Morica* môže niekto písať aj v podobe *Rudolf,* lebo to je ich presné matričné meno. No aj takéto forsírovanie matričného mena v protiklade k ustálenému menu, resp. utvorenému samým nositeľom, by bolo prinajmenšom zvláštne a spoločensky neúnosné. Ale s písaním priezviska neslobodno robiť nijaké experimenty. Ak teda skladateľ štátnej hymny bol v minulosti *Ján Matúška,* zostáva aj teraz a musí zostať aj v budúcnosti len *Ján Matúška.*

J. V. Ormis

OBSAH 8. ROČNÍKA

Bahna V., Slovenčina — nie celkom naša — — — — — 8
Bajzíková E., Pôsobivá reportáž o Mirkovi Nešporovi — — — 233
Buzássyová K., O jazykovom humore Osmijankových rozprávok 266
Dorotjaková V., O prepise z azbuky do latinky — — — 344
Dvonč L., Výskum slovenského pravopisu v ostatných rokoch — 14
Horák G., Televízny scenár hry *Za frontom* — — — — — 237
Horecký J., Obsah a forma termínu — — — — — — 321
Základné problémy terminológie — — — — — — — 129
Kačala J., Prečo sa treba učiť spisovný jazyk — — — — 33
Tridsiate výročie Slovenského národného povstania — — — 225
Kasarda M., Niekoľko poznámok o štýle Štefana Krčméryho — 22
Kráľ Á., Norma a kodifikácia a špecifickosť ortoepických javov — 103
Pravopis a výslovnosť v škole — — — — — — — — 38
O potrebe ortoepickej výchovy — — — — — — — — 11
Samohláska *ä* — — — — — — — — — — 139
Samohláskové skupiny, dvojhlásky a tzv. nepravé dvojhlásky. Spoluhláska *j* — — — — — — — — — — — 257
Spoluhláska *v* a jej varianty I — — — — — — — — 292
Spoluhláska *v* a jej varianty II. Hláska *ƒ — w* — — — — 338
Štýly výslovnosti — — — — — — — — — 65
Výslovnosť samohláskových skupín — — — — — — — 245
Z fonetickej a ortoepickej problematiky slovenských dvojhlások — 199
Kuchar R., O významoch slova *príhoda* v staršej a súčasnej slovenčine 84
Majtánová M., Názvy húb v slovenských učebniciach do roku 1918 156
Masár I., O kritériu systémovosti v terminológii — — — — 133
Miko F., O kolísaní typu *činitelia/činitele* a o jeho príčinách — — 46
Mistrík J., Ako štylizovať — — — — — — — — — 108
Devalvácia slova — — — — — — — — — — 77
Funkcie a možnosti synonymie v texte — — — — — — 296
Inverzia konektorov vo vete — — — — — — — — 263
Katachréza — nevhodná kombinácia metafory — — — — 146
Metafora v bežnej reči — — — — — — — — — 335
Možnosti na vyjadrovanie nesúhlasu — — — — — — 207
Prevzaté a cudzie slová v reči — — — — — — — — 44
Rektifikácia — — — — — — — — — — 242
Zreteľ na orientačnosť textu — — — — — — — — 19
Mlacek J., O niektorých syntaktických prostriedkoch odborného štýlu 324
Názvoslovie počítačov — — — — — — — — — — 162
Ondrejovič S., O jednom význame slovesa *splavit* — — — 300
Oravec J., Učiť sa/vyučiť sa za maliara, byť promovaný za doktora 52
Považaj M., Z telefonickej jazykovej poradne — — — — 80
Ružička J., Prípustkové a krajnopodmienkové súvetie — — — 149
Vzťah mladej generácie v socialistickej spoločnosti k materinskému jazyku — — — — — — — — — — — — 289
Rybár L., Jazyk ako estetický jav — — — — — — — 271

Sabol J., Apelovať výpovede najmladšej generácie povstaleckých básnikov — — — — — — — — — — 227
Kováčikova básnická hra na inovácie — — — — — — — 331
Slovenské entomologické názvoslovie — — — — — — — 348
Smiešková E., Frazeológia v Česko-slovenskom slovníku — — 97
Porovnávanie vo frazeológii — — — — — — — — 193
Šojat A., Pestovanie spisovnej reči u Chorvátov — — — — 70
Uhlár V., Miestne názvy z osobných mien — — — — — 111
Osobné mená v miestnych názvoch — — — — — — 151
Urbančok M., Čítame Slovník slovenského jazyka (Závery 4) — 210
Nie iba o pravopise — — — — — — — — — 3
Pár slov o slove *menšina* — — — — — — — — 117

Diskusie

Dvonč L., Skloňovanie slova *brojler* — — — — — — — 302
Masár I., Profesionálna poradňa? — — — — — — — 277

Rozličnosti

Ako vzniklo meno Kocúrkovo *(J. V. Ormis)* 87 — Čudnyj = čudesný? *(J. Rybák* 309 — Jemnomechanik či jemný mechanik? *(I. Masár)* 56 — Keď, a nie kedy *(V. Uhlár)* 306 — Krpáčovo *(M. Majtán)* 178 — Letisko Sliač, letisko Tri duby *(M. Majtán)* 357 — Mäkčeň na *ľ (Š. Krčméry)* 310 — Názov Kocúrkovo a jeho deriváty *(L. Dvonč)* 280 — Nejde o Bercove žily, ale o lýtkové žily *(J. Horecký)* 121 — O častici *ako (V. Betáková)* 180 — O nevyhratých nohách *(G. Horák)* 305 — Písanie historických priezvisk *(M. Majtán)* 215 — Potešiteľný záujem o slovenský jazyk a literatúru *(K. Palkovič)* 251 — Prečo klať, zaklať, kálať, ale zakáľať *(Š. Peciar)* 279 — Prešovská hradská vo frazeologickej jednotke *(G. Horák)* 176 — Prosím úctivo, nie láskavo *(V. Betáková)* 216 — Sympózium *(Š. Horváth)* 120 — Tvar prísudku pri genitívnom podmete *(E. Bajzíková)* 217 — Vlastenský a vlastenecký *(J. V. Ormis)* 179 — Výslovnosť priezviska Allende *(Š. Horváth)* 178 — Zavŕšiť a zvŕšiť *(G. Horák)* 25

Správy a posudky

Beseda o jazykovej kultúre na Pedagogickej fakulte v Trnave. I. Masár — — — — — — — — — — 253
Beseda s redaktormi denníka Práca. I. Masár — — — — — 27
Blahoželáme Dionýzovi Hirkovi. M. Pisárčiková — — — — 359
Cenný pomocník v jazykovej kultúre. M. Filkusová — — — 252
XIX. Hviezdoslavov Kubín. M. Považaj — — — — — — 58
Jazyková rubrika vo Večerníku. L. Dvonč — — — — — 122
Jazyková stránka časopisu Elektrón. M. Považaj — — — — 315
Malý synonymický slovník. J. Horecký — — — — — — 360
Monografia o zloženom súvetí. J. Findra — — — — — — 313

Obrana reči a národa. J. Ružička — — — — — — — 283
O jazykovej kultúre s režisérom filmu *Skrytý prameň*. M. Filkusová 312
O jazykovej úrovni jedného čísla Nedeľnej Pravdy. F. Sabol — 28
O jednom diele mladého autora. J. Oravec — — — — — 218
Pochvala, no s výhradou. F. Sabol — — — — — — 364
Poľská príručka jazykovej správnosti. Š. Peciar — — — — 59
Pozoruhodná príručka jazykovej kultúry. J. Horecký — — — 221
Príručka slovenského pravopisu. J. Mlacek — — — — — 184
Slovenčina v časopise Szocialista Nevelés. K. Habovštiaková — 92
Špecifický pomocník jazykovej kultúry. I. Masár — — — — 124
Úspešný pokus o názvoslovný systém v telesnej výchove. V. Slivková 181
Z ďalšej besedy v Tatrane. I. Masár — — — — — — 90
Z kníh roku 1972: Han z Islandu. L. Dvonč — — — — — 361
Zaunerova príručka po štvrtý raz. J. Bosák — — — — — 283
Záväzný hlas do základnej diskusie o slovenčine. J. Ružička — 218

Spytovali ste sa

Aerosól *(J. Horecký)* 366 — Baláže, Kalište, Sklabiňa *(M. Majtán)* 254 — Baterkové hodiny alebo batériové hodiny? *(Š. Michalus)* 63 — Beliansk e Tatry *(M. Majtán)* 31 — Čo so slovom „ešus“? *(E. Rísová)* 317 — Debnička — truhlička — truhlík *(M. Urbančok)* 95 — Dozsa Ujpest — s Dózsom Ujpest, alebo s Dózsou Ujpest? *(J. Jacko)* 287 — Dôchodca — dôchodcovia, nie „dôchodci“ *(J. Jacko)* 64 — Drogistický tovar *(E. Rísová)* 126 — Juhocukor *(I. Masár)* 319 — Kabela a taška *(E. Krošláková)* 318 — Kapsa, taška, nie brašna *(M. Považaj)* 255 — Každý (všetci) a nikto (ani jeden) *(G. Horák)* 62 — Kojšovská hoľa, nie Kojšova hoľa *(M. Majtán)* 189 — Liknavý? *(E. Smiešková)* 30 — Mäkké *ď* ako hláska a ako písmeno *(J. Kačala)* 126 — Názvy ulíc a iných verejných priestranstiev *(M. Majtán)* 128 — Oba, obaja *(K. Palkovič)* 319 — Ómama *(K. Palkovič)* 367 — Ovruč, z Ovruča, alebo z Ovruče? *(J. Jacko)* 189 — Písanie skratky *v. r.* za menom *(J. Kačala)* 286 — Podbanské *(M. Majtán)* 94 — Poznámka o pasíve *(J. Ružička)* 187 — Priezviská typu Kovačech *(M. Považaj)* 188 — Rumoviskové stanovište, postúpanisko, opustenisko *(E. Rísová)* 286 — Spišská Belá — spišskobeliansky i beliansky *(J. Jacko)* 224 — Strážnička *(M. Považaj)* 127 — Strieborník, strieborníctvo, strieborníčky *(M. Považaj)* 367 — U Márie? Lee? *(K. Palkovič)* 317 — Väzba podľa zmyslu *(J. Ružička)* 316 — Vmedzerený *(M. Považaj)* 233

Napísali ste nám

Chmelík A., Skvalitnime jazykový prejav speváckych súborov — 191
Ormis J. V., Janko Matúška, nie Matuška — — — — — 368
Rusnáková Z., Uprchlík či utečenec? — — — — — — 32
Vaclavík J., Ešte pár poznámok o chove noriek — — — — 190
Strúhacia stolica — strúžnica — — — — — — — — 95